

Nadezhda Yankovska

(Bulgaria, Sofia, Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences)

Major Trends in the African Policy of the Soviet Bloc during the Brezhnev Era (1964–1982)

Abstract: This study provides a general analysis of the Soviet Bloc activity in Africa between 1964 and 1982. It examines the differences in the approaches adopted by Nikita Khrushchev and Leonid Brezhnev, the various stages of Soviet foreign policy in Africa, the leading trends and priorities of the Bloc's activity and the role of Eastern European countries on the African continent. The paper delves into the successes and problems of the Soviet Bloc's African policy, particularly in the context of the Cold War. It highlights the significant expansion of the Bloc's influence in Sub-Saharan Africa and explores the reasons behind it. The research draws on Bulgarian, Soviet and American documents, as well as on scientific studies on the subject.

Keywords: USSR, Eastern Bloc, Africa, Third World, military aid

Надежда Янковска

(България, София, Институт за исторически изследвания при Българска академия на науките)

Основни тенденции в африканската политика на Съветския блок в Брежневата епоха (1964 – 1982)

Темата за дейността на Съветския блок в Африка в периода на Студената война е изключително слабо застъпена в българската историография. В англо- и рускоезичната научна литература съществуват редица изследвания, свързани с взаимоотношенията между Съветския съюз и Третия свят като цяло, част от който е и Африка. Значително по-малко на брой са трудовете, посветени конкретно на отношенията на Източния блок с този континент. Без да претендира за изчерпателност на иначе многобройните аспекти на проблема, настоящото изследване се стреми да представи и анализира водещите съветски тенденции и подкрепящата роля на източноевропейските държави в политиката на Москва към Африка в периода на управление на съветския лидер Леонид Брежнев (1964 – 1982). За тази цел са използвани български, съветски и американски документи, както и научна литература по посочената проблематика. Наред със съветските и българските извори, американските анализи от посочения период на Студената война са съществен и необходим източник на информация, тъй като осигуряват възможност за обективна оценка на дейността, постиженията и проблемите на Съветския блок в Африка, както и на относителните позиции между Изтока и Запада на континента, като същевременно позволяват и сравнение между различните по произход документи.

Следва да бъде посочено, че макар акцентът да е поставен върху дейността на Съветския блок в Субсахарския регион, в настоящото изследване е отделено внимание и на отношенията с държавите от Северна Африка. Предпочитанието към този подход се основава както на неизбежната свързаност и сходство в политиката на Блока към двата африкански региона, така и на сближаването между самите държави от Северна и Субсахарска Африка посредством Организацията за африканско единство (ОАЕ), създадена през 1963 г. Както ще бъде изяснено в хода на изследването, някои от предимствата и проблемите на Съветския блок в отношенията с арабския Север в разглеждания период

имат връзка и оказват специфично влияние върху инициативите и политиката му на юг от Сахара.

Декolonизацията след края на Втората световна война обуславя насочването на вниманието и на Изтока, и на Запада към Третия свят с една и съща цел – доминиращо влияние, но от противоположни изходни позиции – на колонизатори и на защитници на националноосвободителните движения. В този смисъл СССР и неговите съюзници имат привилегиата да се възползват от редица предимства, базирани на реалностите от предходния исторически период.¹

Активността на Съветския съюз и Източна Европа в Африка е неизменна част от по-широката им политическа дейност в Третия свят. В отделните периоди СССР има различни приоритети в този регион, но най-важните винаги включват страните, разположени непосредствено и близо до съветските граници. Обобщено, приоритетите могат да бъдат структурирани по следния начин: Близкият изток и Южна/Югоизточна Азия, Северна Африка, Субсахарска Африка, Латинска Америка. В този смисъл Африка като цяло не е сред най-преимуществените региони за Москва, но тя има своето важно място в общата съветска външна политика. По отношение на стратегическото значение на континента Северна Африка се отличава със сериозни предимства. Освен че Египет и Судан са част и от Близкоизточния регион, ключовата роля на държавите там е обусловена от излиза им на Средиземно море, близостта им до южния фланг на НАТО, както и от относително лесния достъп на Съветския блок до тази част на континента. В това отношение Субсахарска Африка като цяло няма толкова голямо стратегическо значение и изправя Блока пред редица трудности – сложна транспортна комуникация, много ниско социално-политическо равнище на страните там, изключително разнообразие от етноси, религии, езици и традиции, определящи до голяма степен политическите възгледи на африканските лидери в региона. Субсахарска Африка обаче е важна най-вече в контекста на Студената война и относителните позиции на двете суперсили в световен мащаб, както и поради наличието на редица стратегически суровини. Освен това Западна Африка предоставя достъп до Атлантическия океан, а Африканският рог – до пътищата, свързани със Суецкия канал, Близкия изток и Индийския океан. Все по-нарастващата роля на африканските държави в ООН от началото на 60-те години също се явява значителен стимул за повишаване на интереса към региона.

Съветският пробив в Третия свят се осъществява след смъртта на Сталин. Негов инициатор е Никита Хрущов, който в края на 50-те години поставя началото на съветската програма за икономическа помощ към Африка.² Въпреки подходящия за подобна инициатива момент, при Хрущов не може да се говори за задоволителни резултати, а помощите за слаборазвитите държави са предоставяни без предварителни проучвания.³

¹ Въпреки че САЩ не са колониална сила, те са тясно обвързани в сътрудничество със Западна Европа. Единството на Запада по редица въпроси е необходимо в контекста на Студената война, но САЩ (както и неговите съюзници) не пренебрегват и собствените си интереси. Един от немалкото примери за това е стремежът на американците да запазят военната си база на Азорските острови, което ги ангажира с – макар и не демонстративна – подкрепа на португалската колониална политика. Въпреки че се присъединяват към санкционната политика спрямо самообявилния през 1965 г. независимост бял режим в Южна Родезия, САЩ не налагат санкции върху вноса на родезийски хром. В ООН американците често изразяват колебания по важни африкански въпроси, което не остава незабелязано от африканските нации.

² Хрущовият пробив на африканския континент е разгледан в отделна статия (**Янковска/ Yankovska** 2022).

³ Central Intelligence Agency – Freedom of Information Act (по-нататък в текста – CIA FOIA). Communist Aid Activities in Non-Communist Less-Developed Countries, 1979 and 1954-79. A Research Paper. October 1980, p. 6. [Online] <https://www.cia.gov/readingroom/>; Сотрудник II Африканского отдела о недостатках советской экономической политики в Гане. 29 мая 1967 г. – В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 364-366 (док. 116).

Независимо от това, именно по времето на Хрущов са създадени основите, които Брежнев използва за същинското съветско проникване на континента.

В развитието на връзките с Африка (и с Третия свят изобщо) Хрущов като цяло поставя ударението върху икономическата помощ. Причината е, че СССР все още няма толкова голяма военна мощ, което ограничава възможностите му за действие (Porter 1984: 20-21). При това положение съветските инициативи в Третия свят в Хрущовия период обикновено са незначителни – както се изразява Стефан Сестанович, те са достатъчни, за да подразнят и възпрепятстват Запада, но са недостатъчни, за да повлияят на събитията (Sestanovich 1987: 7). По това време Западът действа много активно в Африка, за разлика от 70-те години, когато редица фактори водят до общото намаляване на ангажиментите и влиянието на западните държави.⁴

Хрущов се сблъсква и с проблем от по-различен порядък, но имащ отношение към съветското проникване в Африка. В периода след 1956 г. комунистическото движение изпада в криза, а най-ярък неин израз е съветско-китайският конфликт, който от началото на 60-те години еволюира и в битка за влияние в Третия свят. Брежнев неизбежно продължава тази тенденция, като очевидно се стреми да компенсира отслабването на авторитета на Комунистическата партия на Съветския съюз (КПСС) в комунистическото движение с издигането на съветския престиж в Третия свят. За разлика от Брежнев обаче, Хрущов се ползва с това предимство, че по негово време агресивният маниер на китайците поражда огромно недоверие в африканските лидери. Към края на 60-те години Пекин вече е ревизирал своя политически и идеологически подход към Африка и постига далеч по-задоволителни резултати. Всъщност именно това дава основание битката за спечелването на „сърцата и умовете“ на африканците в този период да бъде разглеждана като борба не между два, а между три центъра – Източния блок, Запада и Китайската народна република (КНР) – всеки от които насочен срещу останалите два.

Еволюцията на съветската политика към Африка в епохата на Леонид Брежнев се отличава с характерна периодизация. По отношение на Третия свят като цяло основните етапи в Брежневата политика са два, а границата между тях е началото на 70-те години, но варира поради множеството събития в периода 1972 – 1975 г. – аферата Уотъргейт (1972 – 1974), влошаването на съветско-египетските отношения (от 1972 г.), войната в Близкия изток (1973 г.), провалът на САЩ във Виетнам (1973 – 1975), Революцията на карамфилите (април 1974 г.) и последвалото разпадане на португалската колониална империя.

Фокусирайки се обаче конкретно върху африканската политика на Брежнев, смятам за по-удачно тя да бъде поделена на три фази, които най-общо може да бъдат характеризирани като периоди на преоценка (1965 – 1969), възраждане (1970 – 1974) и възход (1975 – 1982). Първата от тях е време на известен застой на съветската активност в Африка в резултат на разочарованията, предизвикани от превратите срещу редица просъветски режими и последвалите сериозни съмнения в ефективността и целесъобразността на съветската помощ и инвестиции. Това е периодът на преосмисляне на методите на

⁴ За влошаването на относителните позиции на САЩ и неговите съюзници в Африка през 70-те години вж. Kanet 1985: 9-12. През 50-те и донякъде през 60-те години на XX век, в атмосфера на по-изразено противопоставяне между двете обществено-политически системи, Западът като цяло е силно ангажиран с борбата срещу комунистическата заплаха, вкл. в Третия свят. През 70-те години обаче настъпва епохата на разведряване и намаляването на напрежението по оста Изток-Запад позволява на редица развити държави да се концентрират върху вътрешните си проблеми, породени от поредица икономически кризи, най-тежката от които е в периода 1974-1975 г. Единствено Франция демонстрира постоянен и твърд ангажимент към бившите си колонии през целия период на Студената война, което не означава, че липсва недоволство и спрямо нея. Освен това Франция е силно зависима от редица африкански суровини.

съветската политика в региона. Втората фаза е свързана с възобновяването на съветския интерес към континента, обусловено от нарастващата съветска мощ и възможностите за военна помощ и търговия там, съчетано с все по-намаляващото западно, но и нарастващо китайско влияние. Третият период бележи апогея на съветската намеса и влияние в Африка, плод както на предходните усилия на СССР, така и на поредица, независещи от него, но благоприятстващи африканската му политика фактори. Ключово събитие в този период е разпадането на португалската колониална империя.

В различните периоди и в отделните африкански региони и страни конкретните съветски цели са променливи величини предвид динамичността на процесите на континента, на международните условия и на съветско-африканските отношения. Общите цели на Москва в Африка обаче винаги включват: промяна в стратегическия баланс на силите чрез нарастване на съветското и намаляване на китайското и западното влияние; популяризиране на социалистическия обществено-политически модел; осигуряване на достъп до стратегически разположени съоръжения (военноморски и военновъздушни), които биха могли да бъдат използвани в случай на потенциални бъдещи конфликти със Запада (Kanet 1985: 10-11); достъп до ключови суровини (петрол, боксит, фосфати, хром, уран, манган, кобалт и др.), нужни на социалистическите икономики (Вачков/Vachkov, Иванов/Ivanov 2009: 165).⁵ Съветският съюз и неговите източноевропейски съюзници отдават приоритетна подкрепа за просъветските държави, обявили некапиталистически път на развитие, както и за националноосвободителните движения⁶ – помощта към последните е важна част от борбата срещу Запада и се разглежда като инвестиция за установяването на бъдещи приятелски режими.

Когато Леонид Брежнев идва на власт през октомври 1964 г., той наследява създадените от Хрущов връзки в Третия свят, но се сблъсква и с натрупалите се проблеми на съветската политика там. Новият съветски лидер определено не споделя външнополитическия модел на предшественика си (Beudot 2020: 62) и смята, че неудовлетворителните резултати се дължат на грешки в подхода към региона. Убеждението на Брежнев се засилва от факта, че още в самото начало на неговото управление, освен американските бомбардировки над Демократична република Виетнам (1965 г.), който е социалистическа страна, Москва болезнено се сблъсква и с политическите преврати в Африка, които отстраняват от власт просъветските режими в Алжир (1965) и Гана (1966).⁷ Превратите

⁵ От края на 60-те години на XX век СССР стимулира членките на Съвета за икономическа взаимопомощ да разчитат повече на вноса на суровини от трети страни. Заедно с това предоставянето на кредити за развиващите се държави често се извършва срещу заплащане в местни стоки и суровини, което предлага възможност за Съветския блок да си осигури важни ресурси от Третия свят, редуцирайки вноса им от развитите страни.

⁶ Националноосвободителните движения в африканските страни обикновено са представени от по няколко групировки, като Източният блок подкрепя по една от тях – Националното движение за освобождение на Ангола (МПЛА), Фронта за освобождение на Мозамбик (ФРЕЛИМО), Съюза на африканския народ на Зимбабве (ЗАПУ) в Южна Родезия, Народната организация на Югозападна Африка (СУАПО), Африканската партия за независимост на Гвинея и Кабо Верде (ПАИГК). Важно значение за Блока има Африканският национален конгрес (АНК), насочен срещу апартейда в ЮАР. Интересен факт е, че през 70-те години Швеция – в контраст с партньорите си от Западна Европа и САЩ – осъществява директно сътрудничество и предоставя помощ именно на подкрепяните от Съветския блок движения (Йонева/Yoneva 2022: 285-286).

⁷ Само за девет месеца в периода от юни 1965 г. до края на февруари 1966 г. в Африка е осъществена поредица от седем военни преврата – в Алжир, Конго (дн. Демократична република Конго), Дахомей (дн. Бенин), Централноафриканската република (ЦАР), Горна Волта (дн. Буркина Фасо), Нигерия и Гана. Това означава, че Западът се сблъсква с не по-малко проблеми на континента от Съветския блок, което повдига съмнения и в ефективността на западната помощ.

свидетелстват за политическата нестабилност на редица страни, преминаващи некапиталистически път на развитие⁸, което повдига два базови въпроса за СССР – възможностите за трайно влияние върху определени африкански държави и целесъобразността от мащабни инвестиции в тях.

Наред с тези предизвикателства Брежнев се изправя и пред редица други. Скоро след преврата в Москва през октомври 1964 г. югославският лидер Йосип Броз Тито посещава СССР и отправя известна критика към съветското ръководство за това, че не е достатъчно активно в Африка. По думите на Тито африканските държави, преди всичко ОАР (Египет), са на мнение, че СССР предоставя значителна икономическа помощ на много страни, но това не е достатъчно – нужна е и морално-политическа подкрепа, тъй като китайците не предоставят материална помощ, но правят голяма пропаганда и имат успехи. В този смисъл морално-политическата помощ на СССР би намалила китайското влияние. Съветските ръководители се съгласяват със становището на Тито.⁹

Съветско-китайският конфликт създава значителен дискомфорт в страните от Третия свят. В разговор с българския лидер Тодор Живков през ноември 1965 г. египетският президент Гамал Абдел Насър обръща внимание, че разрывът между Пекин и Москва е едно от най-важните събития през последните години в международен план и оказва голямо влияние в Азия, Африка и необвързаните страни. Според него конфликтът между СССР и КНР до известна степен отслабва групата на необвързаните държави. От друга страна, посочва Насър, „в резултат на този спор има проява на нещо като страх в азиатските и африканските страни“. За да изясни какво има предвид, египетският президент посочва, че по време на Суецката криза съществува единство между комунистическите държави и съответно има заплаха срещу „агресорите“. Сега САЩ бомбардират Северен Виетнам, в положението на който би могла да се озове всяка страна в Третия свят, а силна реакция от страна на Съветския блок няма. Ето защо, заявява Насър, онези държави, които разчитат на подкрепата на Блока, в момента се колебаят (ЦДА/TsDA, ф. 1Б; оп. 6; а.е. 6071, л. 21-22). В този смисъл СССР и неговите източноевропейски съюзници се намират в известна „криза на авторитета“ не само по отношение на комунистическото движение, а и на развиващите се страни в първите години на новата власт в Кремъл.

Москва преживява преврата в Гана, извършен в началото на 1966 г., особено тежко. След него съветското правителство отправя послания до ръководителите на някои африкански страни, в които изразява своята готовност да окаже необходимата помощ срещу Запада (ЦДА/TsDA, ф. 1Б; оп. 64, а.е. 347, л. 3). Вероятно във връзка с това в началото на март 1966 г. гвинейското ръководство уведомява държавите от Източния

⁸ Според някои съветски изследователи „некапиталистически път на развитие“ (като резултат от национално-демократична революция) означава само възможност за развитие на социализма, докато „социалистическа ориентация“ представлява вече реализацията на тази възможност. Други учени приемат двете понятия за идентични. Според Алексей Кива терминът „социалистическа ориентация“ предава точно същността на явлението (ориентация към социализма) и целта на борбата. От друга страна, терминът „некапиталистически път на развитие“ обяснява характера на развитие на слаборазвитите страни към социализма – пропускайки капитализма или поне неговата развита форма (Кива/Кива 1978: 5-6, 21). В този период за страни с некапиталистически път на развитие в Африка СССР счита Египет, Алжир, Гана (до 1966 г.), Гвинея, Мали (до 1968 г.) и отчасти Танзания (след 1967 г.).

⁹ Централен държавен архив на Република България (по-нататък в текста – ЦДА/TsDA), ф. 1Б, оп. 6, а.е. 6009, л. 50-51. За недостатъчната активност на СССР в Северна Африка намеква и алжирският външен министър Бутефлика пред съветски и чехословашки представители през 1966 г. Това според алжирския дипломат води до проникването на капиталистическите държави (конкретно на САЩ) в региона. След арабо-израелския конфликт през 1967 г. президентът Бумедиен упреква Москва, че не е взела по-активна роля в кризата и дори свързва победата над арабите със слабостта на самия СССР (Григорова/Grigorova 2012: 152).

блок¹⁰, че събития, подобни на тези в Гана, се подготвят и в други африкански страни и отправя молба към тях за помощ под формата на оръжие и други материали (ЩДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 347, л. 2-3). Москва дори обмисля да се намеси, подтикната от гвинейския президент Секу Туре, който отправя молба към СССР да върне Нкрума на власт. За тази цел Кремъл се съгласява да изпрати в гвинейската столица Конакри военен кораб с оръжие и боеприпаси, който впоследствие да се отправи към Акра. Неразумната идея е предотвратена предимно благодарение на съветския посланик в Гвинея, който настоятелно и аргументирано обосновава нецелесъобразността на тази стъпка (Давидсон, Балезин, Мазов/Davidson, Balezin, Mazov 2018: 272-273).¹¹

Именно събитията в Гана провокират съветското ръководство да потърси недостатъците на политиката си в Африка и да пристъпи към коренно преосмисляне на цялостната си стратегия към Третия свят. То налага по-консервативен, т.е. по-обмислен и предпазлив подход по отношение на икономическата си програма, включващ предварително проучване, по-прецизно приспособяване на проектите към нуждите на отделните региони и т.н. (Beudot 2020: 62).¹² Все пак промяната се осъществява плавно, което е показател за желанието на новото съветско ръководство да изпълни поетите от Хрущов ангажменти към партньорските държави от региона.

На 12 март 1966 г. директорът на Института по ориенталистика на Съветската академия на науките Бободжан Гафуров посочва проблемите в източната политика на СССР. Освен всичко останало, той обръща внимание на големите суми, отделяни през последните десет години за икономическа, техническа и военна помощ за страните от Азия и Африка. Въпреки това социално-икономическият и политически резултат от тази помощ никога не е обобщаван, поради което нейната ефективност е неясна. Това се отнася и за анализа на западната политика в Азия и Африка, в резултат на което СССР няма представа какви са действителните загуби на „империализма“ вследствие на разпадането на колониалната система.¹³

В края на март с.г. директорът на Института за Африка на Съветската академия на науките Василий Солодовников посочва изводите, които Москва следва да направи от преврата в Гана.¹⁴ Той отчита, че една от политическите грешки на ганайския лидер Кваме Нкрума, позволила на прозападните кръгове и западното разузнаване да проникнат в нея, е липсата на контрол над армията. Ето защо според Солодовников трябва да се обърне особено внимание на ролята на африканската армия, както и да се усили наблюдението върху дейността на Запада в страните с некапиталистически път на развитие на

¹⁰ За срещата между гвинейското ръководство и дипломатическите представители на СССР, НРБ, Унгария, ЧССР, КНДР, Югославия, Полша, Румъния и Куба в Гвинея вж. Из дневника А. Л. Воронина. Записъ о посещениях МИД Гвинеи. 9 марта 1966 г. – В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 402-404 (док. 135).

¹¹ В крайна сметка, въпреки някои мерки от страна на новото ганайско ръководство, като например изискването за изтегляне на съветските специалисти в Гана (към датата на преврата те са над 700 души) и антисъветските изявления в ганайската преса, в края на август 1966 г. става ясно, че то има желание да запази политическите и икономическите си отношения със СССР. Вж. Записъ беседы К. Ф. Ильяшенко с послом Ганы в СССР Б. Поку. 31 августа 1966. – В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 356-357 (док. 111); О советской позиции в отношении Национального совета освобождения Ганы. 13 декабря 1966. – В: Op. cit.: 362 (док. 114).

¹² CIA FOIA. Communist Aid Activities in Non-Communist Less-Developed Countries..., p. 7.

¹³ Б. Г. Гафуров. Л. И. Брежнев о необходимости создания Восточного отдела ЦК КПСС, 12.03.1966. – В: Архив Александра Н. Яковлева [online] <https://www.alexanderyakovlev.org>.

¹⁴ В. Г. Солодовников – ЦК КПСС. Записка „Причины и уроки государственных переворотов в Африке“, подготовленная Институтом Африки АН СССР. 22 марта 1966 г. – В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 111-127 (док. 23).

континента. За най-важно направление на помощта към Африка трябва да се счита подготовката на африкански национални кадри (за армията, полицията, държавния апарат и др.). Солодовников препоръчва увеличаване на средствата за тези цели чрез намаляване на кредитите за второстепенни икономически обекти. Отчетена е и нуждата от систематична подготовка на висококвалифицирани съветски кадри за работа в африканските страни, както и координиране на усилията на социалистическите страни (Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 116, 118, 122).

На второ място Солодовников отбелязва недостатъчното развитие на търговските отношения между Източния блок и африканските страни с некапиталистически път на развитие, поради което последните остават силно зависими от Запада. Така на практика тези страни провеждат антиимпериалистическа политика в условията на силна икономическа зависимост от Запада, което означава, че те се намират под постоянна заплаха от сваляне на съществуващите режими. Ето защо е необходимо значително разширяване на търговските връзки на Съветския блок със страните от Африка, тръгнавши по некапиталистически път на развитие:

Нашите усилия (търговия и помощ) трябва още повече да се концентрират около тази група страни. Такава политика трябва да провеждат и другите социалистически страни (Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 123).

Изводите за Съветският съюз са, че усилията му трябва да се фокусират върху държавите с некапиталистически път на развитие, а не да се разпиляват върху голям брой страни, и че следва да се държи сметка за ефективността на предоставяната помощ. Особено значение придобива въпросът за ролята на армията в развиващите се страни. Именно по това време Москва започва да отчита водещото значение на военния фактор в Африка. През април 1966 г. съветското посолство в Мали изпраща информация за състоянието на малийската армия в контекста на зачестилите военни преврати и все по-голямата роля, която армията играе в Африка. Отчетено е, че Франция, САЩ и КНР имат известно влияние върху военните, докато съветско-малийското военно сътрудничество се свежда до доставка на съветска военна техника (върху която Москва не осъществява никакъв контрол) и обучение на известен брой малийски военни кадри в Съветския съюз. Затова съветските дипломати наблягат на необходимостта от усиление влиянието на СССР върху малийската армия.¹⁵ Във връзка с това военният преврат в Мали, осъществен през ноември 1968 г., вероятно не е толкова изненадващ за Москва, колкото този в Гана.

Редица препятствия пред амбициите на Източния блок в Африка създават и своеобразните местни форми на социализма. Арабският и африканският му вариант отхвърлят доктрината за класовата борба и съвсем не одобряват антирелигиозните настроения на марксизма. В търсене на компромис между политическите интереси и идеологията, през септември 1966 г. Брежнев заявява, че държави с голямо влияние и население в Африка, като Египет, трябва да бъдат подкрепяни и съветското правителство няма намерение да спори за формулировките и спецификите на арабския социализъм (Filipova 2013: 28). Според съветския лидер „да се губи Алжир също така няма да бъде правилно“ (ЦДА/ТsДА, ф. 1Б, оп. 34, а.е. 43, л. 40).

В Субсахарска Африка местните лидери разглеждат африканския социализъм като една от най-важните стратегии за трансформация на държавите там, поради което той

¹⁵ Л. Н. Мусатов – В. Г. Корионову. О положении в армии Мали и советско-малийском военном сотрудничестве. 19 апреля 1966. В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 433-440 (док. 151).

се превръща в официална идеология на страни като Танзания, Замбия, Сенегал и Кения.¹⁶ Редица африкански лидери твърдят, че именно религиозният елемент е разграничението между африканския социализъм и съветския комунизъм, ревностно защитавайки своята религиозност срещу китайските и съветските обвинения, че нарушават „истинските учения“ на Маркс и Ленин (Wilkins 2023). Изследователят Пол Рич отбелязва, че първата важна характеристика на африканския социализъм е, че той до голяма степен се развива като средство за съпротива срещу нахлуването на марксизма в Африка. Следователно, според Рич африканският социализъм трябва да се разглежда по-скоро като опит на различни африкански лидери да развият ясно „африкански“ път на икономическо и политическо развитие и връщане към традиционните африкански ценности от предколониалната епоха. Най-ярък пример в тази посока е провъзгласената от Ниерере концепция за социализъм, наречена Уджамаа (от суахили: „семейство“), като средство за трансформиране на танзанийското общество (Rich 1976: 14).

Макар да изпитват известни колебания, СССР и източноевропейските страни все пак демонстрират своята толерантност и уважение към специфичните социалистически възгледи на африканците, когато е необходимо, особено ако това обслужва целите на разширяване на съветското влияние в Африка. „Всички африканци по начина на мислене и традициите са примитивни социалисти“, заявява един малийски държавен служител пред съветския посланик през март 1970 г., но те трябва постепенно да осъзнаят необходимостта от правителство на научния социализъм.¹⁷ В търсене на балансиран подход към проблема, Съветският блок успява да формулира решение. В един документ, приет на съвещание на социалистическите страни през декември 1973 г., е посочено, че необходимостта от обществено развитие и преодоляване на изостаналостта води до нарастване на интереса към социализма. На този етап обаче това намира отражение преди всичко в доктрини, които не почиват на принципите на научния комунизъм. Ето защо тези доктрини според Съветския блок трябва да се оценяват най-вече по това каква е степента на антизападната им насоченост и какво място е отделено на „прогресивните“ социално-икономически преобразования:

Поощрявайки и подкрепяйки съответните тенденции, нужно е същевременно с откровен другарски тон да се разкриват утопичните черти на „африканската“, „ислямската“, „християнската“ и други ненаучни концепции за социализма. В случаите, когато концепциите от подобен род вземат явно антикомунистически характер и пряко или косвено са насочени към подкопаване на сътрудничеството между социалистическите и развиващите се страни, нужно е те да бъдат критикувани аргументирано (ЦДА/ТsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4550, л. 6-27, 75).

Същевременно в периода на управление на Брежнев социалистическите страни поставят акцент върху нормалните дипломатически средства, а комунистическите партии в развиващите се страни остават на заден план. Конкретно в Африка няма ефективни комунистически партии, а левите работнически организации не са достатъчно развити, за да бъдат използвани като полезни инструменти за комунистите. Освен това африканските лидери по принцип не са склонни да търпят пренасянето на Студената война на

¹⁶ Основоположници на африканския социализъм са президентите на Танзания Джулиъс Ниерере, на Гана Кваме Нкрума, на Гвинея Секу Туре, на Сенегал Леополд Сенгор, на Мали Модибо Кейта и др. След като става президент на Гана през 1960 г. Кваме Нкрума постепенно се ориентира към научния социализъм.

¹⁷ Из дневника Л. Н. Мусатова Записъ беседа с шефом протокола Републики Мали майором Сиди Диаките об ошибках М. Кейты. 18 марта 1970. – В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 464-465 (док. 163).

тяхна територия, поради което и Източният блок, и Западът се стремят да действат изключително внимателно.¹⁸ Това, което най-вече вълнува африканците, е освобождаването на южната част на континента (Южна Родезия, португалските колонии, Югозападна Африка и ЮАР) и именно отношението на Изтока и Запада към тези проблеми се превръща в основен критерий за спечелване на африканските симпатии.¹⁹ Както Съветският блок, така и Китай, твърдо подкрепящи освободителните движения, имат голямо предимство в тази надпревара.

След арабско-израелската война през 1967 г. и събитията в Мали в края на 1968 г. съветското ръководство започва да отдава приоритет на помощта във военната сфера и по данни на американски източници от 1969 г. съветската военна помощ започва да изпреварва икономическата (Beudot 2020: 66). Освен всички други съображения, Брежнев със сигурност осъзнава, че икономическата помощ на Блока за Африка не може да се конкурира със западната – тя като цяло е недостатъчна като количество, не е впечатляваща като качество и често не отговаря на нуждите на страните получатели. Сама по себе си, въпреки привлекателността ѝ за някои африкански страни, тя не се доказва като критерий за влияние, нито пък като фактор за нарастването му. Същевременно при западната икономическа помощ обикновено няма забавяне на доставките, а страната получател има широк избор от доставчици.²⁰ Все пак едно от предимствата на членките на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) е, че предоставят кредити при изгодни условия и възможност за изплащането им с местни стоки и суровини.

При военната помощ нещата стоят точно по обратния начин. Самите западни съюзници отчитат, че СССР като цяло предлага бърза доставка, безплатно обучение, поддръжка и редица финансови стимули (големи отстъпки, разсрочени плащания, ниска лихва), както и възможност за изплащане на доставките с местни стоки и суровини. Същевременно западните държави обикновено действат по поръчка, което води до съществено забавяне на доставките. Стратегическите съображения, политическите ползи и твърдата валута са водещи фактори за предоставяне на съветска военна помощ – точно в този ред. Специално в Африка доставката на оръжие означава възможност за проникване и влияние в армията при преобладаващо военни режими (NATO Archive 1981: 12).

Ако в началото Москва доставя предимно остаряло военно оборудване, то от 1970 г. тя започва да предлага по-модерни оръжия на някои от своите африкански партньори – Египет, Алжир, Либия, а по-късно и на Ангола, Етиопия и др. (ЦДА/ТsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4820, л. 24; оп. 66, а.е. 455, л. 5), което според САЩ е признак за пълномащабна съветска конкуренция със западните доставчици.²¹ Увеличаването на съветската военна помощ и обучение среща подкрепата на младия африкански военен елит, въпреки че той като цяло все още изпитва силното остатъчно влияние на бившите метрополии.

¹⁸ В този контекст през 1965 г. САЩ отчитат, че трябва да бъдат по-фини и предпазливи в изтъкването на опасностите от комунизма за Африка. Memorandum From Ulric Haynes of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), June 5, 1965. – In: Foreign Relations of the United States (по-нататък в текста – FRUS 1964-1968), Volume XXIV, Africa, 300-303 (doc. 197). [Online] <https://history.state.gov/historicaldocuments>.

¹⁹ Memorandum from Robert W. Komer of the National Security Council Staff to President Johnson. Washington, June 19, 1965. – In: FRUS 1964-1968, 306-307 (doc. 199).

²⁰ NATO Archive. Twenty-Five Years of Communist Economic Relations with the Less Developed Countries. 21 August 1981, p. 43 [online] <https://www.mfa.bg/bg/3946> (doc. 1226).

²¹ Според данни на САЩ към края на 1974 г. Франция традиционно осигурява по-голямата част от военните нужди на своите бивши колонии на безвъзмездна основа, а в последните години продава всякакъв вид оръжие на всички желаещи африканци. Великобритания доставя оръжия и обучение на своите бивши колонии, но рядко на безвъзмездна основа. Белгия също осигурява военна помощ за бившите си владения, но в сравнително малък мащаб. Вж. Response to National Security Study Memorandum 201. October 8, 1974. In: FRUS, 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976, 27-29 (doc. 21).

Съветските продажби на оръжие и повсеместното присъствие на специалисти от Източния блок стават масова практика в Африка. Това от своя страна развива зависимост от доставката на боеприпаси и резервни части, което води до нарастване на съветското влияние в редица държави.²² Така от втората половина на 70-те години Москва се превръща в категоричен лидер във военната помощ за континента.²³

Неизбежно възниква въпросът защо именно военната помощ се оказва толкова успешен инструмент на африканската политика на СССР, а един американски документ предоставя удовлетворителен отговор. Според него първостепенна грижа на почти всички африкански нации е тяхната вътрешна сигурност. Основна причина за това не са режимите, които се опитват да се задържат на власт, а по-скоро изключително сложният и разнообразен етнически и културен състав на всяка от африканските държави. В този смисъл вътрешното единство е базова предпоставка за икономическо и социално развитие, т.е. то е задължително условие за напредък. Следователно стремежът към стабилност провокира нарастването на политическата роля на армията в Африка.²⁴ Африканските армии са с широка национална основа и в този смисъл имат потенциала да наложат чувството за националност над племенната политика.²⁵ Според Африканския отдел на САЩ военните режими не са непременно репресивни и/или представляващи опасност за съседните държави, тъй като мнозинството от тях признават и приемат съществуващите държавни граници.²⁶ И не на последно място, поне в разглеждания период, в африкански контекст дори суров военен режим, налагащ определен обществен ред, е по-скоро предпочитан пред колапса на обществения ред.²⁷

СССР със сигурност е наясно, че една от причините за свалянето на просъветските правителства в Гана и Мали е слабото влияние както на Москва, така и на самите управляващи върху армиите на тези страни. В този смисъл събитията в Сомалия през 1969 г. са нагледен пример за важното значение на армията като фактор за политическа ориентация и проводник на влияние. Още през октомври 1963 г. между Москва и Могодишу е

²² Central Intelligence Agency Report, Office of National Estimates Memorandum. March 13, 1969. – In: FRUS 1969-1976, Volume E-5, Part 1, Documents on Sub-Saharan Africa, 1969-1972, 4-13 (doc. 1).

²³ Intelligence Appraisal DIAIAPPR 4-76 Prepared by the Defense Intelligence Agency: Soviet Involvement in Sub-Saharan Africa. January 9, 1976. In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976 (doc. 33).

²⁴ Memorandum from the Deputy Assistant Secretary of State for African Affairs (Ross) to the Under Secretary of State for Security Affairs (Tarr). April 10, 1973. – In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976 (doc. 4). Редица автори също обръщат значително внимание на ролята на армията на африканския континент (Байков/Baykov 1991; Мирский/Mirskiy 1970).

²⁵ Присъщата слабост на болшинството африкански политически партии на юг от Сахара в разглеждания период по принцип насърчава климат, благоприятстващ възникването на военна намеса. Дори когато съществуват силни и потенциално жизнеспособни партии, те нерядко са ориентирани към конкретен регион или етническа група. С изключение на някои страни (Танзания, Камерун, Малави, Замбия), в Субсахарска Африка няма истински национални, мултикултурни политически партии. Все пак някои държави, като Кот д'Ивоар, Сенегал и Габон (а по-късно и Мозамбик и Зимбабве), успяват да поддържат трайни граждански режими въпреки липсата на политически партии с широка основа. Важен фактор за запазване на държавния контрол в Кот д'Ивоар, Сенегал и Габон обаче е наличието на външна военна подкрепа, т.е. разполагането на френски войски в тези страни (Liebenow 1986, както е цитиран от Omo-bare 1990: 12-13).

²⁶ Това е и един от основните принципи на Организацията на африканските държави, в която в разглеждания период участват всички получили независимост африкански държави, с изключение на ЮАР (Вж. Шилингтън/Shillington 2021: 460-462). Разбира се, има държави, които проявяват териториални претенции към съседите си, какъвто е случаят с аспирациите на Сомалия към територии на Етиопия и Кения, но болшинството не приема техните аргументи.

²⁷ Memorandum from the Deputy Assistant Secretary of State for African Affairs...

подписано споразумение за сухопътно, въздушно и военноморско оборудване, което води до тотална съветска подкрепа на сомалийските военни сили. В замяна Москва получава военноморските съоръжения в Бербера в стратегическия Аденски залив и използва сомалийските летища за разузнавателни операции над Индийския океан.²⁸ Именно с военната помощ на СССР Сомалия изгражда впечатляваща армия. Според някои изследвания през 1966 г. 1200 съветски офицери (военни съветници) обучават сомалийската армия в самата страна, а в СССР има 600 сомалийци за военно обучение. До август 1966 г. Сомалия има 25-хилядна армия, снабдена със съветски оръжия и оборудване (Metrowich 1967: 80-81). Това е най-голямата военна инвестиция на СССР в Субсахарска Африка от този период.

Когато през декември 1964 г. съветска делегация посещава Сомалия, тя стига до извода, че в страната нарастват антизападните настроения и че „при известни условия на вътрешния и международен ред за Сомалия е напълно възможен некапиталистическият път на развитие“.²⁹ Същевременно в разговор със съветския военен аташе главнокомандващият сомалийските въоръжени сили ген. Дауд отбелязва, че сомалийската армия е един от важните гаранتي за прогресивното развитие на страната. Самият ген. Дауд изразява собственото си желание за ориентацията на Сомалия по социалистически път и допълва, че там вече са отстранени всички военни експерти, с изключение на съветските. Според него за настроенията в армията голямо влияние има подготовката на местни военни кадри в СССР (Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 584).

Именно съветската военна помощ и влияние се оказват с ключово значение за ориентацията на Сомалия, след като през октомври 1969 г. президентът Шермарке е убит, а действията на правителството предвещават рязък завой надясно. В такава ситуация на 20 срещу 21 октомври 1969 г. армията извършва безкръвен държавен преврат и властта преминава в ръцете на военните. Създаден е просъветски настроен Върховен революционен съвет начело с главнокомандващия армията Мохамед Баре. Провъзгласено е създаването на Сомалийска демократична република. Новото сомалийско ръководство потвърждава лоялността си към СССР и подчертава, че разчита на всестранната съветска подкрепа и помощ.³⁰ През 1970 г. страната е провъзгласена за социалистическа република и влиянието на Съветския блок в нея нараства значително (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 510, л. 2).

Междувременно отношенията на Съветския блок с Алжир след юнския преврат от 1965 г. се усложняват. Югославският лидер Тито е категоричен, че социалистическите страни не бива да се откъсват от Алжир. Той отбелязва:

За нас Алжир е много важен. Това е голяма страна. Тя означава много нещо за Африка. Ако попадне в ръцете на американците и на Запада, тогава положението ще бъде много тежко. Това може да се отрази върху много други африкански страни и върху цяла Африка... Страхувам се, че ще се отклонят вдясно. [Новият алжирски лидер] Бумедиен вече се прегръща с мароканския хан Хасан, а той е на прозападни позиции. Доста се разбира с [президента на Тунис] Бургиба, който е

²⁸ CIA FOIA. Communist Aid Activities in Non-Communist Less-Developed Countries..., 39.

²⁹ Ф. А. Табеев. Отчет о пребывании делегации Верховного совета СССР в Сомалийской Республике с 12 по 21 декабря 1964 г. 8 января 1965 г. В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 578 (док. 214).

³⁰ С. Барре. Н. В. Подгорному. О причинах государственного переворота в Сомали, 17 ноября 1969 г. В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 593-594 (док. 218).

проамерикански настроен, напада [египетския президент] Насър, стреми се отново да го насочи срещу Насър. Влиза в контакт и има симпатии към саудитския шейх, който е реакционер. С други думи, там положението не е добро. Въпросът опира до разделянето на арабския свят. И Насър се намира в твърде тежко положение.

Тито определя тази тенденция като опит египетският президент да бъде елиминиран като „център“ и настоява Насър да бъде подкрепен, с което съветските лидери се съгласяват (вж. Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: Voevodskiy 2021, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 6009, л. 42-45). В крайна сметка Съветският блок продължава сътрудничеството си с Алжир, но тази страна поддържа активни връзки и със Запада, придържайки се към статута си на необвързаност.³¹

В края на 60-те години особена важност за СССР придобиват отношенията с една до този момент изцяло прозападна страна – Нигерия. Това се случва, след като по време на гражданската война (1967 – 1970) Москва и нейните съюзници от Източна Европа твърдо подкрепят – морално и военно – федералното правителство срещу сепаратистите в областта Биафра. Същевременно Франция взема страната на бунтовниците, а Великобритания и САЩ формално запазват неутралитет, което увеличава доверието на нигерийското правителство в Източния блок за сметка на Запада. Защитата на териториалната цялост на африканските страни, което за тях има огромно значение, повишава авторитета на Съветския блок в Африка и проправя пътя към тясното му сътрудничество с най-голямата и най-развита субсахарска страна (като изключим ЮАР).

През 1971 г. Москва постепенно увеличава доставките на оръжия за Сомалия, Гвинея, Танзания и Уганда. В замяна тя получава достъп до съоръжения за военни операции в Гвинея и разширява военната си база в Бербера (Сомалия)³² Целият този процес се развива на фона на достигането на военен паритет между суперсилите, както и на намаляваща активност на САЩ на африканския континент, което подтиква много от тамошните лидери, разчитащи предимно на външна помощ, да гледат с по-голяма надежда и по-малко подозрение към СССР. Периодът на разведвяване оказва много благоприятно влияние върху дейността на Съветския блок в Африка (ЩА/TsDA, ф. 1Б, оп. 58, а.е. 81, л. 22; а.е. 82, л. 12-13). Към средата на 70-те години активността му нараства конкретно в източната и южната част на континента – регионите на повечето действащи националноосвободителни движения, а доставките на оръжие за радикални правителства рязко се увеличават. Тази тенденция е съпроводена и с икономическа помощ, изпращане на спе-

³¹ Ирина Григорова детайлно изследва външнополитическите приоритети на Алжир в първите години след независимостта на страната през 1962 г. (Григорова/Grigorova 2012).

³² Memorandum of Notification. April 14, 1978. – In: Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XVII, part 2, Sub-Saharan Africa, 23 (doc. 8). В Атлантическия океан на съветския флот е предоставен достъп до пристанището в Конакри и той поддържа почти непрекъснато присъствие край бреговете на Западна Африка. От 1973 г. СССР разполага и разузнавателни самолети в Гвинея. Освен това чрез тази страна СССР предоставя оръжие и обучение за ПАИГК в Гвинея-Бисау и Кабо Верде. Конакри служи като пристанище за влизане на съветско оръжие на бунтовниците в Гвинея-Бисау до извоюването на независимостта ѝ от Португалия, а през 1975 г. Гвинея, заедно с Алжир, служи като плацдарм за съветски въздушни превози до Ангола. В Сомалия руският достъп до пристанища и летища засилва съветското присъствие в Аденския залив и Индийския океан (СССР си осигурява такъв достъп и чрез базата си в Аден, Народна демократична република Йемен). Вж. Memorandum from Fernando Rondon of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger), January 2, 1973. – In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976, 7 (doc. 1); Intelligence Appraisal DIAIPPR 4-76...; National Intelligence Estimate 11-10-76. Soviet Military Policy in the Third World. October 21, 1976. In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976, 2. (doc. 55).

циалисти в редица африкански страни и програми за обучение в комунистическите държави, което на практика осигурява стратегическите основи на политиката на Москва.³³ Чак тогава все по-настъпателната дейност и нарастващо влияние на СССР в Африка вдига на крак Запада и най-вече провокира притеснението на САЩ, че са допуснали подобен сценарий, докато са се тревожели повече за китайската дейност там.³⁴ Същевременно редица умерени африкански лидери, особено тези в бившите колонии на Франция, открито изразяват загриженост от общото нежелание (или пък невъзможност) на Запада да се противопостави на засилената съветска дейност на континента.³⁵

Арабско-израелските конфликти допринасят за известно подобряване на позициите на Съветския блок в Африка. Шестдневната война от 1967 г. (за разлика от следващата) е предпоставка за още по-тясното сближаване на ОАР с държавите от Блока. Скоро след края на конфликта Насър заявява пред съветското ръководство, че смята САЩ за главен организатор на израелската агресия против арабските страни, поради което ОАР сега има само един път – на всестранно сближаване със Съветския блок. Египетският президент повдига въпроса за нови форми на отношенията между Кайро и Москва, включително във военната област, декларирайки готовност дори за формален отказ от позицията си на необвързаност – стъпка, която обаче СССР смята за рискована, доколкото Насър е един от основните лидери на Движението на необвързаните.³⁶ След тази среща Москва, последвана и от съюзниците ѝ от Източна Европа, увеличава военната помощ и сключва редица военни споразумения с Египет.

Антагонизмът между арабите и Израел през 60-те и 70-те години спомага и за преодоляване на подозрителността на страните от Субсахарска Африка към съседите им на север. Двата региона по принцип имат своите противоречия помежду си. Нарастването на влиянието на арабските страни на континента, особено на ОАР, плаши държавите на юг от Сахара и те вероятно наблюдават с неохота разширяващите се връзки на Насър със Съветския блок. От 1967 г. обаче Субсахарска Африка се превръща в сцена на засилен дипломатическа конкуренция между арабските държави и Израел.³⁷ Търсейки подкрепа за позицията си в Близкия изток, арабите усърдно ухажват своите южни съседи.

³³ NATO Archive. *Twenty-Five Years of Communist Economic Relations...*, p. 9. В средата на 1976 г. САЩ отчитат, че големите доставки на съветско оръжие за Ангола, Конго (Бразавил), Либия, Алжир, Сомалия и Уганда (както и за Габон) променят военния баланс в няколко африкански региона. Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Scowcroft) to President Ford. June 7, 1976. In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976 (doc. 50).

³⁴ Така например по време на среща с Тито в началото на октомври 1970 г. Никсън заявява, че китайската политика е по-умна и изтънчена от съветската. От своя страна Тито отбелязва, че китайците са извлекли поука от предишните си неуспешни подходи, тъй като африканците искат да бъдат господари в домовете си и няма да търпят каквато и да е намеса във вътрешните им работи. Вж. Telegram 3414 from the Embassy in Yugoslavia to the Embassy in Ireland. October 4, 1970. In: FRUS 1969-1976, Volume E-5, Part 1, Documents on Sub-Saharan Africa, 1969-1972 (doc. 13). Такава е и оценката на Съвета за национална сигурност на САЩ от януари 1973 г., според която поради силния африкански национализъм е малко вероятно СССР или КНР да успеят да упражнят доминиращо влияние в Субсахарска Африка. Вж. Memorandum from Fernando Rondon...

³⁵ Telegram 188577 from the Department of State to All African Diplomatic Posts. July 30, 1976. In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976 (doc. 52).

³⁶ Б. Г. Гафуров. Телеграма първогo заместителя министра иностранных дел СССР послам СССР в Болгарии, Венгрии, ГДР, Польше, Чехословакии, ДРВ, Монголии, КНДР, Кубе. 1 июля 1967. В: Архив Александра Н. Яковлева. За намеренията на Насър споменава и изследователят Лари Уотс (Watts 2018: 102-103).

³⁷ Израел навлиза дипломатически в Субсахарска Африка веднага след независимостта на бившите колонии. Образът на Израел, постигащ забележителен напредък във враждебна среда, допада на младите независими държави. Вж. Research Study RAAS-1 Prepared in the Bureau of Intelligence and Research. West

В западноафриканските страни с мюсюлманско мнозинство³⁸ те изиграват двата си коза – панислямските настроения и предложенията за финансова помощ – за да дискредитират израелските дипломатически позиции. Афро-арабският консенсус за Близкия изток става все по-очевиден на конференциите на необвързаните държави и в международните организации. Много африкански страни, считани дотогава за произраелски, започват да проявяват колебания. Ясната промяна е демонстрирана със скъсването на дипломатическите отношения с Израел от страна на Уганда (март 1972 г.), Чад (ноември 1972 г.), Нигер и Конго (декември 1972 г.), и Мали (януари 1973 г.).³⁹

Прекратяването на конфликта между арабския север и предимно християнския и анимистичен юг в Судан и отслабването на сходната конфронтация в Чад допринасят за известното смекчаване на дълбоко вкоренените подозрения на чернокожите към арабите. Въпреки че почти всички държави с мюсюлманско мнозинство в Черна Африка твърдо приемат правото на Израел да съществува, те са все по-малко склонни да одобряват придобиването на чужда територия (особено „африканска“ – Синайския полуостров) със сила (FRUS 3). Така позициите конкретно на САЩ (в качеството му на съюзник на Израел) в Субсахарска Африка отслабват значително и нарастването на арабското влияние там косвено благоприятства съветското, доколкото СССР декларира ясна подкрепа за арабската кауза.

Същевременно през 70-те години е налице засилено сътрудничество на Източния блок с арабския свят, вкл. със Северна Африка, въпреки политическите проблеми с Египет и Судан. Това взаимодействие има не само антизападна насоченост, а се гради и върху стремежа към обществено-икономическа модернизация (Филипова/Filipova 2021: 84-85).

Промяната, настъпваща на африканския континент, не остава незабелязана от западните съюзници. Самите те отчитат, че от началото на 1973 г. се наблюдават все по-малко африкански лидери с умерени възгледи. Дори тези, които остават умерени (в Сенегал, Кот д'Ивоар и др.), проявяват все по-малка склонност да говорят открито, което затруднява политиката на Запада.⁴⁰ Налице е тенденция, при която дори най-прозападните африкански държави започват да изпитват необходимост да синхронизират действията си по основни въпроси с цяла Африка и изобщо – с Третия свят.⁴¹

Както се изразява Роджър Канет, от средата на 70-те години СССР се превръща в държава както с глобални интереси, така и с глобални възможности (Kanet 1985: 10-11). По това време на власт в Ангола, Мозамбик и Етиопия идват режими, които декларират вярност към марксизма-ленинизма и се оказват по-надеждни партньори на Москва от „национално-буржоазните“ партии (Sestanovich 1987: 6).⁴² Всъщност горчивият опит с

Africa: Arab Influence Grows. January 26, 1973. In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976, 6-7 (doc. 2).

³⁸ В Западна Африка мюсюлманите преобладават в Мавритания, Сенегал, Гамбия, Гвинея, Мали и Нигер, те са голямо малцинство в Нигерия.

³⁹ FRUS. Research Study RAAS-1 Prepared in the Bureau of Intelligence and Research..., 1-2.

⁴⁰ Memorandum of Conversation. US/UK Consultations on Africa. March 15, 1973. In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976, 2-3 (doc. 3). Умерените африкански лидери по принцип не се колебаят да използват Съветския блок като балансиращ фактор, когато западното влияние върху тях нараства до неприемливи размери.

⁴¹ Briefing Memorandum From the Assistant Secretary of State for African Affairs (Newsom) to Secretary of State Kissinger. October 5, 1973. In: FRUS 1969-1976 (doc. 11).

⁴² СССР обозначава с термина „национално-буржоазни“ или „националнорепубликански“ правителствата на редица нови независими държави в Азия и Африка, които отхвърлят марксизма-ленинизма, но провеждат последователна антиимпериалистическа външна политика (Fukuyama 1985: 26). Така например военният преврат от 25 май 1969 г. в Судан се разглежда от Съветския блок като „националнорепубликански“.

последните също допринасят за успешната промяна в съветската стратегия. Най-важна роля тук има разочарованието от Египет след 1972 г., но не без значение са и неуспехите в други африкански страни, като Судан, Гана, Алжир, Конго (Porter 1984: 29-30).

Влошаването на отношенията с Египет през 1972 – 1973 г. води до сериозно политическо смущение и икономически загуби на СССР. Въпреки това почти 20-годишните добри отношения с тази страна вече са предоставили на Москва редица предимства: осигурили са ѝ влияние като световна сила, дали са пример за нейната надеждност и добросъвестност в Третия свят, както и база за разпространение на съветското влияние в региона. Когато през 1975 г. Египет отнема привилегиите на СССР, свързани с египетското пристанище и ремонта на съветския средиземноморски военен флот, Москва получава достъп до съоръжения в Алжир и Тунис – на търговска основа (Зубов/Zubov 2017: 199; McCormick 1987: 13-15).⁴³ По това време се активизира и сътрудничеството на Съветския блок с националистическия режим на Муамар Кадафи в Либия. Отношенията между тези две твърде разнородни държави имат строго прагматична насоченост и те успяват да игнорират несъвместимите си идеологии, всяка в името на собствените си интереси.⁴⁴

Компенсаторните действия на Москва след охлаждането на отношенията с Кайро са ярко демонстрирани от ускореното настъпление на Блока в Субсахарска Африка. От 1973 г. СССР задълбочава отношенията си със Сомалия и значително увеличава присъствието си там.⁴⁵ От 1974 г. СССР разширява връзките си и с Танзания – мястото на най-обширна дейност на КНР в Африка. Москва подписва с Дар ес Салаам споразумения за доставка на оръжие, изравнявайки стойността на съветската военна помощ с китайската.⁴⁶ Разпадането на португалската колониална империя през 1974-1975 г. се превръща в катализатор за съветското влияние в Африка. След независимостта на Ангола и Мозамбик през 1975 г. СССР и неговите европейски съюзници придобиват несравним авторитет в тези страни – тенденция, продължила до разпадането на Източния блок.

Политическата и военна подкрепа на Съветския блок за Народното движение за освобождение на Ангола (МПЛА), което взема властта в страната, и въвеждането на кубински войски там са безпрецедентни в съвременната история на Африка. До пролетта на 1976 г. кубинците побеждават навлязлата на анголска територия южноафриканска армия със съветско оръжие и подкрепа. Така за първи път съветските военни успяват да използват други сили, за да спечелят война с американски подставени лица и съюзници на хиляди километри от СССР.⁴⁷ Това демонстрира все по-голямата дързост на Москва и склонността ѝ да поема рискове, изпитвайки търпението на западните си опоненти.

ратична революция“, тъй като новото правителство обявява твърда антизападна политика и подкрепя почти всички становища на социалистическите страни по международните въпроси. Сближаването обаче продължава само до лятото на 1971 г. Вж. ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1220, л. 3; а.е. 2499, л. 48-49. Просъветските режими в Ангола, Мозамбик и Етиопия са част от втората поред вълна африкански страни, провъзгласили социалистическа ориентация, която включва и Мадагаскар, Гвинея-Бисау, Кабо Верде, Дахомей (Бенин) и Народна република Конго. СССР и неговите социалистически съюзници помагат на някои режими да дойдат на власт (МПЛА в Ангола) или да останат на власт (в Етиопия и Мозамбик). Вж. Fukuyama 1987: 34; Байков/Baykov 1991: 39. Всички тези африкански страни се отказват от социализма непосредствено след падането на режимите в Източния блок, но редица техни лидери и партии остават на власт или по-късно се завръщат чрез избори.

⁴³ NATO Archive. Twenty-Five Years of Communist Economic Relations..., 16-17.

⁴⁴ CIA FOIA. The USSR and Libya: Collusion in the Middle East and Africa. An Intelligence Assessment. January 1979, 3.

⁴⁵ ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4300, л. 98.

⁴⁶ National Intelligence Estimate 11-10-76...

⁴⁷ В началото Брежнев и Громико се притесняват от съветско-американски сблъсък в Ангола, тъй като според тях това може да навреди на „разведвяването“. Военните, КГБ и африканистите в апарата на

Съветското присъствие в Ангола не само позволява на СССР да застраши важни за Запада комуникационни линии и да получи достъп до важни суровини, но и да създаде благоприятни предпоставки за активизиране на освободителните борби в Южна Родезия, Намибия и ЮАР срещу управляващите бели режими. Сериозен проблем за западните съюзници представлява и фактът, че експлоатацията на анголски съоръжения от страна на Москва ще подобри стратегическите ѝ позиции и ще осигури съветско присъствие в Южния Атлантук. Освен това използването на кубински войски в Ангола позволява на Москва да елиминира страховете на африканците от съветски неоколониализъм (ЩДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 478, л. 9).⁴⁸

Почти до края на 1975 г. съветското ръководство не дава гласност на военната подкрепа, която предоставя на Ангола. Това се случва чак през декември с.г., когато съветската информационна агенция ТАСС публикува благодарност на лидера на МПЛА Агостиньо Нето за всеобхватната съветска помощ към анголския народ. Седмица по-късно в „Правда“ отбелязва, че СССР, който е сред лоялните приятели на анголския народ, „предоставя помощ и подкрепа на Ангола в тези трудни дни“. Именно в „Правда“ е направен първия намек в съветската преса, че Куба е предоставила съществена помощ на Ангола и че „винаги е подкрепяла всички националноосвободителни движения в Африка, включително МПЛА – единствения легитимен представител на анголския народ“. Решението на Москва да направи това публично признание според ЦРУ се дължи на скорошните „малки“ победи на МПЛА на военната и дипломатическата арена и желанието на СССР да изтъкне своя принос за това. То съвпада и с последните разкрития в американската преса за съществена американска подкрепа за противниците на МПЛА, което според ЦРУ дава повод на Москва да спре да крие степента на собствената си намеса в Ангола.⁴⁹

През октомври 1976 г. СССР сключва Договор за дружба и сътрудничество с анголското правителство, последван и от други източноевропейски страни.⁵⁰ СССР извършва военни доставки и по данни на ЦРУ изпраща 1000 съветски офицери, които заемат ключови позиции във военните структури. Според американското разузнаване източноевропейците предоставят оборудване и техника за сухопътните войски и малък контингент от специалисти, сред които източноевропейците имат ключова роля в областта на сигурността и разузнаването. Най-голяма подкрепа предоставят кубинците – 19 000 войници, съветници и др.⁵¹

След обявяване на независимостта си Мозамбик сключва договори за дружба и сътрудничество със СССР и Куба (1977), България (1978), ГДР и Румъния (1979), които доставят военно оборудване. Макар че за Брежнев страните със социалистическа ориентация в Третия свят имат особено значение, това не е неизменно правило. Мозамбик е

ЦК на КПСС обаче подкрепят разширяването на съветската помощ. Важна роля изиграва и позицията на кубинския режим, който изпраща войски в Ангола, за да подкрепи Нето (Зубов/Zubov 2017: 198-199) От своя страна Куба навлиза в Африка в преследване на собствените си идеологически и прагматични политически цели – разширяване на политическото ѝ влияние в Третия свят за сметка на САЩ и установяване на лидерска роля сред развиващите се държави. Тя е и член на Движението на необвързаните.

⁴⁸ Intelligence Appraisal DIAIAPPR... (doc. 33); Memorandum of Notification..., 23-24 (doc. 8).

⁴⁹ CIA FOIA. Soviet Union – Eastern Europe. December 17, 1975, 5. Малко по-късно, по време на посещението си в Африка през пролетта на 1976 г., американският държавен секретар Хенри Кисинджър с тревога установява, че след анголските събития радикалните настроения са взели превес на континента. Вж. Memorandum of Conversation. May 9, 1976. In: FRUS 1969-1976, Volume E-6, Documents on Africa, 1973-1976 (doc. 42).

⁵⁰ България и Полша сключват такива договори с Ангола в края на 1978 г., ГДР – в началото на 1979; Унгария – в края на 1981.

⁵¹ CIA FOIA. Communist Aid Activities in Non-Communist Less-Developed Countries..., 39. Франсис Фукуяма също обръща внимание на важната роля на ГДР (Fukuyama 1987: 34).

важно изключение. Въпреки споразуменията, сключени в редица области, до началото на 1983 г. Москва не предоставя икономическа помощ на Мапуто в очакваните от него размери, а заявката му за членство в СИБ няколко години по-рано тихомълком е игнорирана. Според ЦРУ по това време мозамбикските лидери осъзнават, че няма да получат съществена съветска икономическа помощ⁵², поради което обмислят и предприемат действия за разширяване на икономическите връзки със Запада. В конкретния случай Москва не е категорично против такава инициатива, тъй като е по-заинтересована от сътрудничеството на Съветския блок с Мозамбик във военната, отколкото в икономическата сфера, както и от влиянието върху армията. Последното е и причината СССР да изрази неодобрение от сключеното през 1982 г. споразумение за доставка на оръжие на Мапуто с Лисабон.⁵³

Всъщност Съветският съюз продължава да оказва помощ на Мозамбик до голяма степен защото се страхува, че ако го изостави в тежкото състояние, в което страната се намира, може да загуби доверието на Третия свят. Тази стъпка би засегнала и съветските усилия за подобряване на отношенията с умерените фронтови държави⁵⁴, които ще разглеждат изоставянето на Мозамбик като знак за намаляване на съветската подкрепа в борбата срещу ЮАР. Освен това СССР има по-широки интереси в Южна Африка (със стратегическо значение поради географското положение и богатството на природни ресурси), а съветското влияние в Мозамбик спомага за поддържане на глобалното възприемане на Москва като ключов играч в региона. Според американците целта на СССР е да подобри позициите си в региона, за да се възползва от бъдещото развитие на процесите в ЮАР и в крайна сметка да установи просъветски режим там.⁵⁵

Поради гореизброените причини в Мозамбик Москва възлага приоритетна роля (особено по отношение на икономическата помощ) на съюзниците си от Източна Европа – те така или иначе имат по-ограничени възможности, но същевременно самото им присъствие и ангажираност са демонстрация за загрижеността на социалистическата общност. Москва от своя страна остава дълбоко обвързана с по-важни за нея държави като Етиопия и Ангола.

По данни на американското разузнаване до началото на 1983 г. ГДР доставя на Мозамбик военно оборудване за над 50 млн. долара, следвана от Унгария с военни доставки на стойност над 30 млн. долара. България и Чехословакия пък доставят оборудване за 12 млн. долара, предимно в леко въоръжение. Източноевропейските страни спонсорират военното обучение на служители на мозамбикските въоръжени сили. Около 150–200

⁵² Съветската помощ както за Мозамбик, така и за други страни със социалистическа ориентация отново е насочена най-вече във военната сфера, изпъкваща на фона на икономическата и финансова помощ (Visentini 2020: 39). В случая с Мозамбик не е за подценяване и китайското влияние в страната.

⁵³ CIA FOIA. The Situation in Mozambique: Short-Term Prospects. Interagency Intelligence Memorandum. April 1983, 11-12; The Soviets in Mozambique: Is the Payoff Worth the Price? An Intelligence Assessment. February 1988, 13.

⁵⁴ Понятието „фронтови държави“ възниква през 1976 г., след извоюване независимостта на Ангола и Мозамбик. Тогава „белите“ режими в Южна Родезия (Зимбабве) и ЮАР се оказват заобиколени от независими африкански страни с „прогресивен“ път на развитие: Ангола, Мозамбик, Танзания, Замбия и Ботсвана, към които през 1980 г. се присъединява и Зимбабве. Понятието обозначава форма на политически съюз (устно споразумение) между тези страни за определяне и координация на външнополитическите им действия, за борба срещу апартейда и подкрепа на освободителните движения в Южна Африка – АНК и СУАПО (а до 1980 г. и ЗАНУ и ЗАПУ в Зимбабве). Вж.: Държавна сигурност и РУ на ГЩ на БНА в Африка (1944-1991). Том 2. Документален сборник. София: КРДОПБГДСРСБНА, 2021, 341 (док. 61).

⁵⁵ CIA FOIA. The Soviets in Mozambique... 2. Американските анализатори вероятно имат предвид, че нарастването на съветското влияние в южната част на Африка, наред с процесите, протичащи в региона, ще стимулира борбата на Африканския национален конгрес (АНК) срещу белия режим в ЮАР, което следва да доведе до падането на последния и установяването на просъветска власт.

източногермански съветници ръководят обучението на служители на полицията и службите за сигурност в Мозамбик. В края на 1982 г. Будапеща и Прага подписват нови оръжейни споразумения с Мапуто.⁵⁶

Междувременно през септември 1974 г., вследствие на създалата се в Етиопия остра политическа и икономическа криза, императорът Хайле Селасие е свален от власт и управлението на страната е поето от Временния военен административен съвет (ВВАС). На 21 април 1976 г. е обнародвана Програма на национално-демократичната революция в Етиопия, в която ясно е посочен изборът на социалистическо развитие. През октомври с.г. за първи път от началото на революцията ВВАС по своя инициатива провежда срещи с посланиците на НРБ, ГДР, ЧССР, Полша и Унгария, на които е поставен въпросът за доставка на оръжие за защита на етиопската революция. През декември 1976 г. СССР дава своето одобрение за предоставяне на военна помощ на Етиопия (ЦДА/ТsDA, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 492, л. 12, 22-25), но самият той все още подхожда предпазливо, заемайки позицията на наблюдател, без да се намесва активно в етиопската революция, чиято идеологическа платформа по това време още не изглежда съвсем ясна (Давидсон, Балезин, Мазов/ Davidson, Balezin, Mazov 2018: 193-194). Това продължава до февруари 1977 г., когато след осуетяването на опит за прозападен преврат начело на страната застава подполковник Менгису Хайле Мариам (ЦДА/ТsDA, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 492, л. 8). В такава ситуация, съвпадаща по време и с нарастване на напрежението между Сомалия и Етиопия, Източният блок увеличава военната помощ за етиопския режим (вкл. безвъзмездна).

По това време Сомалия, дотогава редовен реципиент на съветска, предимно военна помощ, отказва да промени позицията си по отношение на етиопската област Огаден, към която има особени претенции. Последвалата сомалийско-етиопска война (юли 1977 – март 1978 г.) води до съветско оръжейно ембарго за Могадишу и съветска подкрепа за Адис Абеба в конфликта. Това предизвиква анулиране от сомалийска страна на сключения през 1974 г. Договор за дружба и сътрудничество, експулсиране на съветски и кубински военен персонал и прекратяване на съветските права върху военновъздушните и военноморските бази в Сомалия през ноември 1977 г.⁵⁷

До края на Студената война Сомалия се ориентира към сътрудничество със Запада, а Съветският блок – към Етиопия. След като напуска базата в Бербера през 1977 г., Москва получава достъп до етиопски съоръжения. По данни на американското разузнаване за три години Москва снабдява Адис Абеба с повече военно оборудване, отколкото Сомалия за 13 години. Започва модернизация на военните съоръжения в страната, съпроводено с интензивно военно обучение на етиопски кадри.⁵⁸ През ноември 1978 г. двете страни подписват Договор за дружба и сътрудничество, последван от подобни споразумения с източноевропейски страни.

Завоят в политиката и стратегията на Москва в Африканския рог озадачава нейните западни съперници. САЩ смятат, че събитията в Етиопия от 1977 г. ще бъдат разглеждани в арабския свят като потвърждение на нарастващото съветско присъствие там

⁵⁶ CIA FOIA. The Situation in Mozambique: Short-Term Prospects..., 11.

⁵⁷ CIA FOIA. Communist Aid Activities in Non-Communist Less-Developed Countries..., 39. Когато през юли 1977 г. Сомалия навлиза в Огаден, тя бележи сериозен напредък. Това буди тревогата на САЩ, които си дават ясна сметка, че сомалийците нахлуват в Етиопия със съветско военно оборудване и побеждават етиопците, които използват основно американско въоръжение. Според Съвета за национална сигурност на САЩ „сомалийците вероятно вече са пленили повече американско оборудване, отколкото бихме могли да им доставим за една година, ако се бяхме ангажирали да ги подкрепяме“. Вж. Memorandum From Paul B. Henze of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski). August 24, 1977. In: Foreign Relations, 1977-1980, Volume XVII, Horn of Africa, Part 1, 61-62 (doc. 26). Малко преди инвазията в Огаден Сомалия отправя молба към САЩ за доставка на оръжие.

⁵⁸ CIA FOIA. Communist Aid Activities in Non-Communist Less-Developed Countries..., 39-40.

и стимул за етиопската политика. Това от своя страна според американците ще засили арабската решимост да бъде спасена поне преобладаващо мюсюлманската провинция Еритрея от просъветска Етиопия. От тази гледна точка за Вашингтон е изненадващо, че Москва изглежда готова да рискува влиянието си в почти целия арабски свят заради въпрос, чиито ползи от гледна точка на цялостната съветска политика в Африканския рог не са толкова очевидни.⁵⁹

Всъщност Съветският съюз избира сътрудничеството с Етиопия пред това със Сомалия поради няколко причини. На първо място Адис Абеба поема твърд ангажимент към Москва и декларира вяност към марксизма-ленинизма. Проблемът при сомалийците е, че в действителност те са яростни националисти, дълбоко религиозни и не проявяват особен интерес към социализма (в научния му вариант), въпреки че формално го провъзгласяват и са склонни да го разглеждат като прагматичен начин за икономическо и социално развитие.⁶⁰ Втората причина за избора на СССР е, че Етиопия е в състояние да предложи на Източния блок значително по-големи ресурси от Сомалия. Това позволява на режима на Менгисту Хайле Мариам да спечели съветската подкрепа, която във войната в Огаден се оказва много по-ценна от тази на САЩ (Clapham 1996: 66).

През 70-те години съветската икономическа помощ за Африка също нараства значително, но фокусът вече е различен. Тя се съсредоточава предимно върху проекти и държави, които обещават най-голяма възвръщаемост, като например суровини, необходими на съветската икономика. Това означава, че СССР и страните от Източна Европа се ориентират към програми, които съвпадат с техните икономически интереси.⁶¹ Така например през 1975 г. Гвинея започва да осигурява голяма част от съветския внос на боксит от мината Киндия, разработена изцяло от СССР. На Мароко е предоставен заем в размер на 2 млрд. долара за експлоатацията на фосфатни залежи, включително за развитие на инфраструктурата (пътища, железопътни линии и пристанища). Целта е да бъдат задоволени нарастващите нужди на Източния блок от торове.⁶²

Междувременно американците трескаво търсят обяснение за успехите на СССР в Африка. През март 1977 г. Самюъл Хънтингтън, тогава служител в Съвета за национална сигурност на САЩ, констатира, че в сравнение с другите бивши колониални региони, Африка предоставя много повече възможности за съветско влияние поради няколко причини: липсата на предколониално наследство и опит у африканците; краткото европейско влияние върху Африка, което не успява да осигури условия за постколониална политическа стабилност; ниското социално-икономическо и образователно равнище на африканците; сравнителната слабост на местните политически движения; белите режими в Родезия и ЮАР, които създават благоприятни възможности за политиката на СССР и ограничават тази на САЩ; фактът, че за разлика от други бивши колониални региони, периодът на нестабилност в Африка съвпада по време със съветско-американския стратегически паритет и нарасналата способност на Москва да изпраща зад граница свои собствени или кубински военни сили; вътрешно- и външнополитическите проблеми на Вашингтон, особено американските неуспехи в Индокитай, когато „общественото мнение

⁵⁹ Telegram from the Embassy in Ethiopia to the Department of State. February 8, 1977. In: Foreign Relations, 1977-1980, Volume XVII, Horn of Africa, Part 1, 4-5 (doc. 2).

⁶⁰ Telegram from the Department of State to the Embassy in Somalia. May 4, 1977. In: Foreign Relations, 1977-1980, Volume XVII, Horn of Africa, Part 1, Op. cit., 46-47 (doc. 17).

⁶¹ CIA FOIA. Communist Aid Activities in Non-Communist Less-Developed Countries..., 8.

⁶² NATO Archive. Twenty-Five Years of Communist Economic Relations..., 20-21. СССР започва работа по гвинейските бокситни находища в началото на 70-те години. Вж. ЦДА/ТsДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 2116, л. 40-41.

е чувствително към всичко, което прилича на „друг Виетнам“.⁶³ В резултат на тези и други фактори Москва успява да разшири своето влияние в редица африкански страни, най-вече в Гвинея, Сомалия, Ангола, Либия, Мозамбик, а малко по-късно и в Етиопия, докато позициите на САЩ отслабват.

Европейците действително са разтревожени от съветското предизвикателство за западните интереси в Субсахарска Африка, но се страхуват и от последствията за глобалния баланс при евентуална неадекватна реакция от тяхна страна. Наблюдават се и съмнения относно възможностите и ефективността на умерените африкански държави, и опасения, че тяхната реакция може да тласне и други антизападни африкански страни към сближаване с Москва. Китайците от своя страна излизат с остри пропагандни атаки срещу съветско-кубинското присъствие в Африка, но същевременно се опитват да избегнат прекаленото идентифициране със западните действия.⁶⁴

Що се отнася до самата Африка, повечето държави там не желаят да осъдят съветско-кубинското военно присъствие, тъй като помощта на СССР и Куба е необходима за оборудването и обучението на освободителните движения в южната част на континента. Почти всички са готови да приемат съветската подкрепа срещу белите режими – цел, която всички африканци, независимо от политическите им убеждения, са решени да постигнат. Всъщност много от тях не са склонни да разглеждат съветско-кубинското присъствие като заплаха за тяхната свобода. Аргументът им е, че Москва се е оттеглила от Сомалия, Египет и Судан, когато от нея е било изискано да направи това, и че кубинците със сигурност ще постъпят по същия начин.

Така към края на 70-те години на XX в. Съветският съюз е категорично водещата сила в Африка. Въпреки силния африкански национализъм, от средата на десетилетието изглежда, че Москва успява да намери баланса с него, поне в Субсахарския регион. Въпреки декларираната вяроност към научния социализъм на редица африкански страни обаче, СССР никога не ги признава официално за държави с комунистически режими. Освен в незадоволителното развитие на партийния апарат, причините са и в продължаващите конфликти на тяхна територия, крайната им изостаналост и съответно твърде големият ангажимент, който Москва би трябвало да поеме, ако признае това.

Ролята на Източна Европа в съветската политика към Африка

Разполагали ли са източноевропейските страни с известна степен на автономия от СССР в преследването на собствените си политики в Третия свят – това е важен въпрос, отговорът на който не може да бъде лаконичен. Някои изследователи на отношенията между Източния блок и Третия свят са на мнение, че източноевропейските страни са имали относително ниво на самостоятелност от Москва, която варира в различните периоди, на различни места и в различните източноевропейски държави. Според тях тези страни са малко повече от заместители на съветската външна политика, които действат по съветски инструкции и имат ограничена автономия относно техните външнополитически инициативи (Muehlenbeck, Telepneva 2018: 5-9).

Няма съмнение, че Източна Европа насочва политиките си към тези страни и националноосвободителни движения в Африка, които са предварително „одобрени“ от съ-

⁶³ Memorandum From Samuel Huntington of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski). March 19, 1977. In: FRUS 1977-1980, Volume XVII, Part 2, Sub-Saharan Africa, 5-8 (doc. 3); Зубов/Zubov 2017: 197-198.

⁶⁴ Paper Prepared in the Department of State. August 18, 1978. In: FRUS 1977-1980, Volume XVII, Part 2, Sub-Saharan Africa, 41-42 (doc. 16).

ветското ръководство. Със значителното изключение на Румъния от средата на 60-те години, не са известни други примери, в които източноевропейска държава подкрепя африкански режим или движение, различни от подкрепяните от СССР или без неговото съгласие. Страните от Източна Европа са и много полезни съюзници, които имат подкрепяща и допълваща роля за съветските инициативи в Африка. Понякога отношенията на Москва с дадена страна се влошават, както например е случаят с Гвинея в началото на 60-те години, или пък конкретният режим е твърде подозрителен към суперсила като СССР, както е случаят с монархическа Етиопия, Танзания, Кения и др. Тогава съветското ръководство насърчава своите източноевропейски партньори да поддържат по-активни отношения с тези държави с цел придобиване, запазване или увеличаване на комунистическото влияние и/или намаляване на подозрителността на местните лидери.

След като целите вече са посочени от Москва, източноевропейските страни биха могли по-автономно да вземат второстепенни решения, най-вече в икономическата и научно-техническата сфера, докато във военната област се наблюдава пълно единодействие (вж. и ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 67, а.е. 859, л. 71). Във военно отношение СССР запазва абсолютния си контрол и източноевропейските му съюзници стриктно следват съветските указания на всяко равнище, а възлагането на доставка на определена страна е въпрос на „разделение на труда“. По този начин Москва си осигурява гаранции, че ако възникнат някои политически трудности, съюзниците ѝ ще могат да действат вместо нея в Третия свят.⁶⁵ Казано накратко, източноевропейските държави разполагат с определена самостоятелност в провеждането на своите външни политики, но само в рамките на зададените от СССР базови параметри.

Голямото изключение от общото правило е Румъния, която от средата на 60-те години яростно отстоява извоюваната си по-висока степен на автономия от СССР. Тя е единствената страна в Съветския блок, която осъществява забележително слаба координация с останалите му членове. Изследователят Лари Уотс твърди, че поведението на Букурещ често прилича не толкова на автономия, колкото на бунт. Според Уотс Букурещ вижда в Третия свят съюзник в стремежа си да възпрепятства съветския унилатерализъм (Watts 2018: 97-100).

Несъмнено всички източноевропейски държави се включват с ентузиазъм в „битката“ за Третия свят – всяка от тях със свои мотиви. Чехословакия (ЧССР) се надява на успешна търговска дейност в Африка (вкл. доставки на оръжие) за осигуряване на твърда валута, както и на популяризиране на социалистическия модел. Към 1965 г. обаче Прага вече е скептична към възможностите за разпространение на социализма в Африка – тя смята, че африканските политици не разбират неговите основни принципи и често го тълкуват според собствените си виждания (Koura, Rešta 2020: 7). От източноевропейските страни ЧССР е водещ износител на малки оръжия за Третия свят и използва военната помощ, за да печели влияние. Икономическите проблеми, с които тя се сблъсква в средата на 60-те години, обаче я правят все по-малко склонна да предоставя безвъзмездна военна помощ и я подтиква да търси клиенти. Чехословакия продава оръжия и осигурява военно обучение на умерени държави като Кения и Уганда, възползвайки се от стремежа им да ограничат британското влияние. И ако Кения в крайна сметка се ориентира към по-тясно сътрудничество с Великобритания, военното сътрудничество с Уганда в периода 1964-1968 г. достига нива, изпреварващи Великобритания и Израел като основен доставчик на оръжие. Тя предоставя военна помощ и на националноосвободителните

⁶⁵ По данни на НАТО спомагателната роля на Източна Европа е средно около 5-10% от общите за Източния блок военни сделки в Третия свят. NATO Archive. Twenty-Five Years of Communist Economic Relations..., 18-19, 31.

движения, включително военно обучение на африкански бойци в Чехословакия и на африканска територия (Muehlenbeck 2018: 249-266).⁶⁶

Според Филип Мюленбек до Пражката пролет от 1968 г. Прага действа в Африка автономно, без диктат от Москва, а в някои случаи ръководи и комунистическата политика на континента. Това обаче съвсем не означава, че Чехословакия се противопоставя на вижданията на Кремъл относно африканската политика. ЧССР често се консултира със СССР, преди да вземе важни политически решения или да стартира нови инициативи на континента (Muehlenbeck 2018: 264-265). Извън всякакво съмнение е фактът, че причината за свободата на действие на Прага е безусловното доверие на Москва към нея, както и по-високата чехословашка компетентност относно африканския регион, обусловена от дългите връзки с континента⁶⁷, а не възможността или склонността ѝ да се отклонява от съветските директиви.

Водещ за България е политическият фактор. За разлика от икономическите съображения на повечето страни от Източна Европа, основните мотиви за дейността на НРБ в Третия свят са подкрепа на съветските амбиции в региона и повишаване на собствения престиж и влияние. Според Йордан Баев макар резултатите от търговския обмен с развиващите се страни да са незадоволителни, НРБ успява да използва своята лоялност за реализиране на икономически ползи от СССР (Баев 2018: 320-322; вж. и ЦДА/ТsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 704, л. 60).

Към началото на 70-те години НРБ продължава да бъде на последно място сред страните членки на СИВ (с изключение на Монголия) по дял на развиващите се страни в общия стокообмен (ЦДА/ТsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1202, л. 205). Същевременно обаче по това време София заема второ място след Москва по мащаба на оказваната помощ (предимно в оръжие и обучение) на националноосвободителните движения в Африка, което е причина за по-силното българско политическо влияние в тях (ЦДА/ТsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1246, л. 1746-174г).⁶⁸ Тодор Живков е и първият държавен глава от европейска социалистическа страна, посетил Ангола през октомври 1978 г.⁶⁹

Полша навлиза в Третия свят, за да търси подкрепа за своята външна политика и за да демонстрира известна степен на независимост, но и с търговска цел. Въпреки необходимата съобразителност със съветската стратегия и тактика, Варшава все пак успява да преследва и собствените си интереси на континента, отчитайки своите реални нужди и потенциал. Присъствието ѝ в Субсахарска Африка е свързано и с дейността на ФРГ на

⁶⁶ Като цяло в периода на Студената война Прага снабдява с оръжие страни като Нигерия, Етиопия, Уганда, Гана, Ангола, Судан, Демократична република Конго, както и бунтовниците в Еритрея (тогава част от Етиопия), а според някои автори – дори сепаратистите от Биафра, Нигерия (Orşal, Harmáček, Syrovátka 2016: 330). Оръжейните доставки на ЧССР за Биафра (в случай че информацията е достоверна) вероятно имат за цел да осигурят резервен вариант на СССР, в случай че централното нигерийско правителство претърпи поражение в гражданската война. Именно в Биафра се намират 2/3 от запасите на нефт на Нигерия.

⁶⁷ Чехословакия развива активна дипломатическа и търговска дейност с африканския континент още от 20-те години на XX в., което ѝ предоставя редица предимства при проникването на Източния блок в Африка в периода след смъртта на Сталин (Orşal 2005; Muehlenbeck 2016: 2-3).

⁶⁸ Причините за активната помощ на НРБ за националноосвободителните движения, освен с цел повишаване на авторитета ѝ в Африка и бъдещо влияние при евентуалното създаване на просъветски режими, вероятно има връзка и с ниското качество на българската продукция и произтичащите от него проблеми. В това отношение НРБ среща особено силна конкуренция в лицето на Чехословакия, ГДР и Полша (Вачков/Vachkov, Иванов/Ivanov 2009: 168).

⁶⁹ Според дипломатическите представители на Полша и ЧССР посещението на Живков ще спомогне за укрепване на сътрудничеството на Ангола с Източния блок, докато югославският посланик се опасява, че то ще отслаби отношенията между Ангола и Югославия. Вж. Държавна сигурност и РУ на ГЩ на БНА в Африка (1944-1991). Том 2, 51 (док. 3).

африканска територия, на което Полша (наред с ГДР) реагира с голяма чувствителност поради опасенията на Владислав Гомулка от антиполска дейност на Бон на международната арена (Кнопек, Ratke-Majewska 2014: 176-177, 184).

Унгария също разчита на печеливши външноикономически връзки, а конкретно Янош Кадар се надява да увеличи международния си престиж, след като е пряко назначен от Москва за унгарски лидер след революцията от 1956 г.

Що се отнася до ГДР, тя се впуска в Третия свят по волята на Москва, но с огромен ентузиазъм в контекста на надпреварата си с ФРГ, насочена към подкопаване на доктрината „Халщайн“, както и за осигуряване на легитимност и международно признание. За осъществяване на тези цели Берлин определено среща значителна „посредническа“ подкрепа в лицето не само на Източния блок, но и на Югославия.⁷⁰ ГДР е и верен помощник на Москва в осигуряване на специалисти в областта на националната сигурност, които помагат за изграждане на тези структури в някои от новите държави.

Премахването на „доктрината Халщайн“ и международното признаване на ГДР от 1973 г. поставя началото на нова, по-активна фаза в африканската политика на Берлин. За кратко време повечето африкански държави установяват пълни дипломатически отношения с ГДР. От средата на 70-те години особено важни за източногерманците в Африка са Ангола и Мозамбик (Döring 2018; вж. и CIA FOIA. Soviet Policy and Africa. March 1981, 8-9).

Към края на 60-те години, когато съветската военна помощ започва да нараства, икономическите връзки на Източна Европа с Африка се активизират. По отношение на търговията обаче тя се оказва сравнително неизгодна със Субсахарския регион. Въпреки огромните запаси на природни ресурси на юг от Сахара, развитието на стоково-паричните отношения и производителните сили там продължава да е слабо, а влиянието на бившите метрополии е все още значително. От тази гледна точка възможностите за развитие на връзките с тези страни са обективно ограничени. Значително по-благоприятна е възвръщаемостта при търговията със Северна Африка (ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1202, л. 46-53, 84-85, 214), поради което акцентът е поставен върху този регион. Освен това СССР поощрява развитието на икономическите отношения и сътрудничеството на Източна Европа с важни, но прозападни държави, като Тунис и Мароко, доколкото последните са подозрителни към намеренията на СССР. Така например по време на официалното си посещение в НРБ през юли 1968 г. президентът на Тунис Хабиб Бургиба отбелязва, че сътрудничеството между двете страни се улеснява от факта, че те нямат хегемонистични цели и страх от неравноправие в отношенията (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 267, л. 42).

Във връзка със специфичната роля на източноевропейските страни в подкрепа на съветските цели особен интерес представляват наблюденията на израелския посланик в Етиопия Дивон и американския му колега Кори в средата на 60-те години, в опита им да разкрият комунистическата тактика както в тази страна, така и в Африка като цяло. Тъй като по това време етиопският режим е изпълнен със съмнения към СССР⁷¹, според пос-

⁷⁰ В разговор с Тодор Живков през септември 1965 г. югославският лидер Тито отбелязва, че винаги, когато има възможност, използва срещите в африканските страни, за да съдейства за установяване на дипломатически отношения с Берлин. Тито допълва, че трябва да се работи повече за признаването на ГДР. Вж. ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 6009, л. 48.

⁷¹ Въпреки това от началото на 60-те години Етиопия получава – освен западна (предимно американска) – и съветска помощ. Причините за това са както намерението на Великобритания да създаде Велика Сомалия, в която е предвидено да бъде включена и етиопската област Огаден, така и един неуспешен опит за преврат в Етиопия през 1960 г. (Давидсон, Балезин, Мазов/Davidson, Balezin, Mazov 2018: 192). Освен това Етиопия използва контактите със СССР, за да попречи на съветската подкрепа за сепаратисткото движение в провинция Еритрея, която е значително по-развита от останалата част на страната

ланиците на САЩ и Израел Москва се опитва да осъществи непряко икономическо проникване в страната. За тази цел се налага руснаците да прибегнат до помощта на източноевропейските държави, в случая – на България.⁷²

В същия документ един служител на Африканския отдел на Държавния департамент на САЩ – Джон Руут, твърди, че Москва използва българите, за да положат основите за разширяване на съветското влияние във вътрешните работи на Етиопия. Според Руут изборът на Москва да не действа директно е взет поради няколко причини:

1. Като основен доставчик на оръжие за Сомалия, СССР е твърде подозрителен за Етиопия;

2. В качеството си на малка комунистическа държава, България представлява по-малка заплаха за Етиопия;

3. Чрез българите Москва може по косвен начин да накара етиопското правителство да използва голямата кредитна линия, отпусната му от СССР през 1960 г. на стойност 100 млн. долара (от която до този момент Етиопия е изтеглила само около 15 млн. долара; Давидсон, Балезин, Мазов/Davidson, Balezin, Mazov 2018).⁷³

Възниква и въпросът защо точно сега СССР повишава интереса си към Етиопия. Според посланик Кори причината е същата, която стои зад нарастването на американския интерес към Етиопия през 1964 – 1965 г. – фокусирането върху Адис Абеба като столица на Организацията за африканско единство и Икономическата комисия за Африка на ООН (UNECA); застаряващият император и младежките вълнения в страната; желанието на Москва да се противопостави на разширяващото се американско влияние в региона, а вероятно и разочарованието на СССР от Судан и Сомалия по същото време. Заключение на посланик Кори е, че СССР пряко и косвено превръща Етиопия в своя приоритетна цел в Африка.⁷⁴

Българският историк Радослав Йорданов потвърждава общото заключение от гореспоменатия документ:

Активността на Кремъл в Африканския рог – погледната от Адис Абеба, Могадишу, Берлин, София, Будапеща, Букурещ, Прага, Варшава или Белград – показва, че Москва не е сама в Рога. Скромните възможности на източноевропейските съюзници на Москва маскират по-голяма символична стойност: именно тези източноевропейски съюзници превръщат дейността на Москва в Третия свят в наистина „международна“. Най-важното е, че присъствието на малките източноевропейски социалистически държави в местната среда спомага да се подкрепи предпазливостта на Кремъл и неговата решимост да съчетава идеология и реализъм, използвайки идеологически лозунги само когато ситуацията твърде много изисква това.⁷⁵

Относителната самостоятелност на инициативите на държавите от Източна Европа в Африка и в Третия свят като цяло, позволена от Москва, вероятно има за цел и да

(Clapham 1996: 64). Вж. и Държавна сигурност и РУ на ГЩ на БНА в Африка (1944-1991). Том 2, 165 (док. 28).

⁷² Wilson Center Digital Archive. Bulgarian Fronting For Russian Interests in Ethiopia – Information Memorandum. December 23, 1965 [online] <https://digitalarchive.wilsoncenter.org>.

⁷³ За смущението на Етиопия от доставките на съветски оръжия за Сомалия вж. Записъ беседа Н. В. Подгорного с посланец на Етиопия в СССР М. Имру. 19 април 1966. В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводски/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 619-622 (док. 236); ЦДА/TsDA, Ф. 1Б, оп. 34, а.е. 43, л. 102.

⁷⁴ Wilson Center Digital Archive. Bulgarian Fronting For Russian Interests in Ethiopia...

⁷⁵ Wilson Center Digital Archive. A selection of documents used in the writing of Radoslav Yordanov's The Soviet Union and the Horn of Africa during the Cold War: Between Ideology and Pragmatism (2016). [Online] <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-soviet-union-the-horn-africa>.

смекчи недоволството на някои от тях, породено от общото подчинение на съветските цели в глобален мащаб. Разбира се, това е свързано и с редица вътрешни фактори, различни за всяка от страните в Блока. Въпреки някои различия обаче като цяло едва ли има съществено противоречие между възгледите на СССР и неговите европейски съюзници по отношение на африканската им политика. В крайна сметка именно източноевропейските страни – всяка според своите възможности – се оказват ефикасен инструмент в помощ на осъществяването на съветските интереси в Африка. Единствено Румъния успява да се измъкне от хватката на Кремъл, а някои от причините за това следва да се търсят в балансираната ѝ и посредническа роля в съветско-китайския конфликт в средата на 60-те години (което повдига въпроса за реакцията на Пекин при евентуална намеса на Москва), във все по-активните връзки на Румъния с Третия свят и Движението на необвързаните, както и във факта, че – за разлика от Унгария през 1956 г. и Чехословакия през 1968 г. – Букурещ по никакъв начин не се отклонява от социалистическия модел.

Важно средство за разширяване на политическото и икономическото влияние на Съветския блок в Африка е демонстрацията на социалистическия прогрес. Това включва проекти за изграждането на фабрики, заводи, ферми, болници, училища и други обекти, носещи със себе си и елементи от социалистическия икономически, здравен и образователен модел. Предоставената по-голяма самостоятелност на отделните източноевропейски страни в икономическата им политика обаче генерира някои проблеми, като например нарастване на конкуренцията между тях при навлизането им на африканските пазари и осъществяването на инвестиционни проекти (Koura, Pešta 2020: 6-7). Дълго време някои страни от Блока (НРБ, Полша) ще се борят за премахването на тази негативна тенденция като едно от условията за ефективна дейност в Третия свят, без да постигнат удовлетворителни резултати.

Всъщност още с поставянето на официалното начало на новата съветска политика към Третия свят след XX конгрес на КПСС през февруари 1956 г. възниква и въпросът за начините, по които тя да се осъществява. Една от целите на СИВ е да засили и координира търговските отношения с държавите от Третия свят, но най-вече да синхронизира инициативите на страните от Блока по отношение на кредитирането на икономическа и техническа помощ за развиващите се страни. Скоро обаче става ясно, че координация не може да бъде постигната дори по лесно преодолими въпроси, тъй като продукцията на отделните членки на СИВ е на различно равнище по отношение на качеството (Filipova 2015: 317-320). Това от своя страна поражда и конкуренцията между източноевропейските държави – тенденция, която продължава и в епохата на Брежнев.

Въпросът за съгласуване на инициативите на Съветския блок по отношение на Третия свят е повдигнат през март 1966 г. от директора на Института за Африка на АН на СССР Солодовников. Той обръща внимание на наличието на координация сред западните страни в тяхната икономическа, политическа и идеологическа дейност в Африка посредством различни институции като Международната банка за реконструкция и развитие, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, Африканския комитет в НАТО, отчитайки и дейността на Корпуса на мира⁷⁶, в който участват повече от 40 държави. Солодовников отбелязва, че – в контраст със западната практика – липсата на координация в дейността на Съветския блок често води до паралелизъм или пряка конкуренция между тях. Той заключава:

⁷⁶ Корпусът на мира е създаден през 1961 г. в САЩ като „оръжие“ срещу разпространението на комунистическото влияние посредством хуманни инициативи – подкрепа на борбата с изостаналостта в Третия свят (Самуилова/Samuilova 2019).

С несъгласувани усилия ние няма да успеем да постигнем много в Африка, тъй като възможностите на всяка отделна страна са ограничени. Ето защо дойде време сериозно да се проучи въпросът за координация на действията на социалистическите страни в Африка.⁷⁷

Така през втората половина на 60-те години въпросът за необходимостта от координация на страните от СИВ в икономическата им политика към Третия свят с цел премахване на конкуренцията между търговските представителства на отделните източноевропейски страни става особено актуален (Филипова/Filipova 2011: 470). С това формално са съгласни всички членки на Съвета без Румъния. През пролетта на 1968 г. е отбелязан известен напредък в съгласуването на условията по изпращането на специалисти, преподаватели и обучението на граждани от развиващите се страни, както и при сътрудничеството по условията на предоставяне на кредити и тяхното погасяване. Незадоволително обаче остава съвместното участие на страните от СИВ при износа на комплектни обекти (то е по-малко от 1% от общия обем на поетите от страните задължения) и съгласуваността при търговете в развиващите се страни (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 138, л. 81).

В източноевропейското икономическо проникване в Африка обичайно явление от началото на 60-те години става създаването на смесени (съвместни) предприятия с развиващите се страни, в които съответната източноевропейска държава инвестира дял от първоначалния капитал. Такива компании обикновено работят в области, които осигуряват стоки, нужни на източноевропейския партньор (суровини или промишлена продукция). Целесъобразността от създаването на съвместни предприятия е ясно посочена от Тодор Живков в началото на 1972 г.:

Ние не бива да се отказваме от тази идея, която ние първи подехме в нашите социалистически страни. Защо за нас е необходима тази форма с капиталистическите и особено с развиващите се страни? Ние в бъдеще няма да можем да търгуваме с развиващите се страни – аз имам предвид страните от Арабския Изток, Африка и Азия – защото всички имат митнически закони. Ние ще можем да заобикаляме тези митнически закони само при положение, че създаваме съвместни предприятия (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 3079, л. 138).⁷⁸

Наред с всичко останало, за източноевропейските държави, както и за Москва развиващите се страни представляват потенциален пазар за промишлени стоки, които те трудно пласират на Запад. Освен това след 1967 г. самите съветски лидери дават да се разбере, че страните от Източния блок не може да разчитат само на Москва като единствен доставчик на стратегически суровини, поради което ги насърчава да търсят алтернативи в Третия свят. През 1971 г. Съветският съюз обявява, че не е в състояние да задоволи нуждите от петрол на своите партньори, предлагайки да посредничат при закупуването му от други източници (Lorenzini 2014: 188-189).

Сериозна пречка за разширяване на икономическото и научно-техническото сътрудничество с повечето африкански държави обаче е тяхната ограничена експортна номенклатура, което води до постоянно пасивно салдо в платежните им баланси със страните от Източния блок. Ето защо НРБ смята за наложително Блокът да съдейства по-активно за създаване на нови производства в националната икономика на тези страни, от вноса на които е заинтересован СИВ. Това би осигурило по-голяма взаимна изгода в търговските взаимоотношения, своевременно погасяване на пасивните салда и отпусканите

⁷⁷ В. Г. Солодовников – ЦК КПСС... В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 124 (док. 23).

⁷⁸ Повече за дейността и проблемите на този тип предприятия вж. Вачков, Иванов/Vachkov, Ivanov 2009: 176-181.

кредити, а и значително намаляване на вноса от западните държави (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 493, л. 75-76).

Така от началото на 70-те години принципът на икономическата изгода измества идеологическите и политическите съображения в икономическия обмен между Източна Европа и Третия свят, но отново по волята на Москва⁷⁹. В приетата през 1971 г. Комплексна програма за социалистическа икономическа интеграция е отбелязано, че членките на Съвета ще придават особено значение на по-нататъшното разширяване (на взаимноизгодна основа) на търговията, икономическото и научно-техническото сътрудничество с развиващите се страни (Прохоров/Prokhorov 1975: 3–4). През 1972 г. е утвърден план за съвместна работа за оказване на съдействие на държавите от Третия свят по разкриването и усвояването на природни ресурси и производството на стоки, от вноса на които са заинтересовани страните членки – нефт, цветни метали, фосфати и др. (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 3688, л. 212).

През 1971 г. е създадена Международна инвестиционна банка (МИБ) на СИВ под покровителството на учредената през 1964 г. Международна банка за икономическо сътрудничество (МБИС). През 1973 г. тя открива специален фонд за кредитиране на мероприятия за оказване на икономическо и научно-техническо съдействие на развиващите се държави. Създаден е и общ стипендиантски фонд, чиято цел е подпомагане на тези страни в подготовката на кадри (Громико/Gromiko, Пономарев/Ponomarev 1981: 526-527; ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1575, л. 35).⁸⁰

Формално координация има, но на практика тя не е на ниво. На съвещание на ОВД през ноември 1978 г. Тодор Живков отбелязва, че СИВ следва на дело да засили своята координираща роля в развитието на икономическите отношения на страните членки с Ангола, Мозамбик, Етиопия и др. Това според него би отговаряло и на проявения интерес от тези страни за по-тясно сътрудничество със СИВ:

Следва да признаем обаче, че сега поради ред причини СИВ не е в състояние да осъществява въздействието, което може и трябва да оказва в това отношение... Ако нашите икономически отношения с тези страни продължават както досега, ако не се превъзмогне комерческият подход, ако не се усъвършенства координирането на нашите действия и практическите икономически стъпки и не се засили тук ролята на СИВ, може да се стигне до положение нашата помощ в редица случаи да не дава необходимия и очакван реален ефект и по този начин тя да се компрометираща и да предизвика разочарование в някои ръководни среди на тези страни (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1480, л. 44-45).

Брежнев от своя страна потвърждава подкрепата си за развиващите се страни и освободителните движения, но бърза да подчертае, че възможностите на Източния блок не са безгранични, поради което е необходимо ясно да се определят първостепенните цели, т.е. да се подкрепят държавите с най-последователна социалистическа ориентация, сред които Етиопия и Ангола. Брежнев допълва, че СССР прави всичко възможно в това

⁷⁹ По време на заседание на ПБ на УСРП на 13 март 1973 г. свързано със съветско-унгарски икономически въпроси, Кадар заявява: „Ние политически приветстваме принципа на мирно съвместно съществуване, борим се за това той да се реализира. Заедно с това е известно: мирното съвместно съществуване се осъществява не на ниво идеология, а в областта на взаимноизгодното икономическо сътрудничество.“ Вж. Советско-венгерские экономические отношения/Sovetsko-vengerskie ekonomicheskie otnosheniya 2012, 495-496 (док. 36).

⁸⁰ През декември 1978 г. се провежда първото по рода си съвещание на представители на външните и външнотърговските министерства на страните от СИВ. Решено е това съвещание да се превърне в постоянен работен орган на Изпълнителния комитет (ИК) на Съвета. Вж. ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1575, л. 21.

направление, но е добре да има конкретни договорености между членките на СИВ за координиране на мерките по отношение на такива страни (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1575, л. 70-71). Ето защо през януари 1979 г. Съветът приема постановление за „концентриране на дейността върху определен кръг развиващи се страни, които предлагат благоприятни политически и икономически условия за развитие на взаимноизгодно и мащабно сътрудничество“, чрез което да бъдат задоволени първостепенни нужди на страните от СИВ от петрол, боксит, фосфати и др. (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1575, л. 20-21).⁸¹

Към средата на 1981 г. степента на координация в икономическата и научно-техническата област на членките на СИВ към Третия свят все още е незначителна (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 67, а.е. 859, л. 71). През октомври с.г. се провежда взаимна консултация за принципите, условията и формите за развитие на икономическото и научно-техническото сътрудничество с развиващите се страни. Тези проблеми според постоянния представител на НРБ в СИВ Андрей Луканов с основание са обект на често обсъждане. Той добавя:

... Многостранното сътрудничество с развиващите се страни действително не е отбелязало сериозни успехи, въпреки наличието на някои от основните предпоставки: сравнително развита система на двустранно сътрудничество с тези страни, общи интереси на страните членки на СИВ в тях (напр. в суровинно-енергийната област) и безспорно по-големите възможности на многостранното сътрудничество за реализирането на мащабни проекти в развиващите се страни (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 67, а.е. 668, л. 103-111).

Представителят на СССР изказва аналогични съображения. Той набляга и на създаването на съвместни предприятия в развиващите се страни, както и на коопериране при изграждането на обекти. От своя страна представителят на ГДР заявява, че трябва по-смело да се приемат нови членове на СИВ, имайки предвид конкретно Мозамбик. Унгария пък отбелязва, че възможностите ѝ от гледна точка на необходимите средства за сътрудничество с развиващите се страни са достигнали своя предел и няма възможност за увеличаването им в бъдеще. Изненадващо Румъния, която до този момент се въздържа по отношение на многостранното сътрудничество с развиващите се страни, сега проявява заинтересованост от участие в него (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 67, а.е. 668, л. 111-112).

Въпреки че през 1982 г. е подобрена в известна степен работата на органите на СИВ за повишаване ролята на многостранното сътрудничество с развиващите се страни (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 67, а.е. 2249, л. 34), на практика проблемът с координацията и многостранното сътрудничество не е решен. СИВ отклонява и молбите за членство, подадени от Мозамбик, Ангола и Етиопия, а ЦРУ посочва редица основателни причини за това: високата цена за поддържане на икономиките на тези страни; собствените икономически трудности на страните от СИВ; опасенията на Москва, че това ще доведе до спиране на западната помощ и до емиграция на местните предприемачи от тези страни; нестабилността на тамошните режими. Освен това приемането на тези страни в СИВ ще означава публична гаранция за политическа, а и военна подкрепа, но никоя от тези страни не е достатъчно стратегически важна за СССР, за да оправдае такава подкрепа; слабите

⁸¹ От средата на 1979 г. в сесии на СИВ участват представители на Ангола, Етиопия, Корея, Лаос, а също така и на Афганистан, НДРЙ, Кампучия (дн. Камбоджа) и Мозамбик. Вж. ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1674, л. 43. По това време Йемен подава официална молба за членство в СИВ. Секретариатът на Съвета предлага засега да се отклони „внимателно“ молбата, но да му бъде предложен статут, аналогичен на този на Югославия – без да е член на СИВ, да може да участва във всички мероприятия, представляващи взаимен интерес. Вж.: ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1777, л. 81.

икономики на тези страни ще трябва да се интегрират с икономиките на по-развитите страни от Съвета; и накрая, тези страни биха могли да създадат опозиционен блок в СИВ, който да се противопостави на съветските политики и да намали съветския контрол.⁸²

Независимо от всички трудности относно координацията на политика към Третия свят, в частност към Африка, все пак основен проблем на източноевропейските държави е западната конкуренция. Страните от Съветския блок не биха могли да заместят Запада не само по отношение на търговията, но и в оказването на мащабна икономическа и финансова помощ поради липсата на възможности. Това е и причината СССР да не е непременно против западната икономическа помощ, тъй като някои страни изпитват крайна необходимост от нея за развитие на икономиката си. А и както вече беше отбелязано, в Африка този тип помощ, макар и важна, не се явява ключов фактор за осъществяване на влияние.

Важно място в дейността на Блока (още от времето на Хрущов) заема обучението на бойци от Африка, което се наблюдава през целия период на управление на Брежнев. Още през април 1965 г. ЦРУ с тревога отбелязва нарастващия интерес на източноевропейските държави към този вид дейност. Така например Чехословакия и ГДР приемат за обучение бойци от Ангола. Други африканци, включително и от ЮАР, се обучават в цяла Източна Европа. Според американското разузнаване преди завръщането си в Ангола бойците получават съветски, чехословашки и български оръжия.⁸³ По данни на НРБ по същото време Фронтът за освобождение на Мозамбик (ФРЕЛИМО) получава помощ (предимно под формата на специално имущество) от СССР, НРБ, ГДР, ЧССР и КНР, като на СССР се пада 90% от помощта на социалистическите страни.⁸⁴

Проблем за Източния блок обаче е невинаги достатъчната информираност за реалното състояние на освободителните движения, както и слабият обмен на информация между страните от Блока за оказваната от тях помощ. Както вече беше споменато, България заема водещо място сред източноевропейските страни по предоставената на тези движения помощ. Унгария, ГДР и Чехословакия им предоставят помощ в по-ограничени размери, а по времето на Владислав Гомулка Полша като цяло се въздържа от отпускане на безвъзмездна помощ (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1246, л. 1746-174д). Ангажиментът на Варшава за подкрепа на освободителните движения донякъде нараства от началото на 70-те години, при управлението на Едвард Герек (Gasztold 2018).

Пражката пролет несъмнено оказва влияние върху политиката на Източна Европа към Африка и по-конкретно върху степента на източноевропейската ангажираност. След интервенцията в Чехословакия през август 1968 г. активността на Прага на континента

⁸² CIA FOIA. LDC Applications for CEMA Membership: Why the Rejections? 24 September 1985, 2-3. В дискусия, проведена през 1972 г. по повод молбата на Ирак за участие в дейността на СИВ, става ясно, че желанието на редица страни за сътрудничество със Съвета трябва да се преценява в неговите всеобхватни аспекти. Решението на отделни страни за сътрудничество със СИВ може да бъде продиктувано от определени политически съображения, целящи укрепването на режимите в тези страни. Приемането на страни с нестабилни режими, по думите на българския представител, може да доведе до допълнителни трудности. От друга страна, предвид поверителния характер на голяма част от дейността на Съвета, участието на държави с различен обществено-политически строй може да намали неговата дееспособност. Вж. ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 3688, л. 218.

⁸³ CIA FOIA. Communist Subversion Threat to Africa. April 1965, 5-6; ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1246, л. 174в; Koura, Pešta 2020: 10.

⁸⁴ ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 332, л. 3; а.е. 333, л. 3. Според данни на СССР през 1965 г. помощ на Фронта предоставят СССР, ЧССР и Унгария. Вж. М. В. Домогацких. М. В. Зимянину. Запись беседы с бывшим секретарем по организационным вопросам ФРЕЛИМО С. Мойной о внутреннем положении в организации. 26 декабря 1965. В: Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский/Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: 869 (док. 351).

намалява. Москва вероятно засилва натиска върху останалите източноевропейски страни за разширяване на дейността им в Африка. В подкрепа на това твърдение е фактът, че в НРБ и Полша властите вземат мерки в тази посока почти по едно и също време – през първата половина на 1969 г., набелязвайки и сходни цели в африканската си политика.⁸⁵ Именно тогава СССР увеличава броя на служителите в своите посолства в Субсахарска Африка – дори във второстепенни за неговите интереси страни като Сиера Леоне, Дахомей, Камерун. Той демонстрира приятелско отношение към управляващите режими, независимо от техните политически пристрастия (като например в Чад и Сенегал, които са сред най-консервативните африкански държави).⁸⁶ Това със сигурност е продиктувано от желанието на Москва да предотврати евентуални последици за собствения си авторитет след нахлуването в ЧССР, но общата активизация на съюзниците от Съветския блок вероятно има за цел и да компенсира отдръпването на чехословаците.

Победата на просъветските националноосвободителни движения в португалските колонии Ангола, Мозамбик, Гвинея-Бисау и Зелени нос в средата на 70-те години става възможна благодарение на значителната помощ, която тези страни получават от Източния блок и Куба. Когато тези движения оглавяват новите независими държави, дейността на Източна Европа се активизира поради ангажиментите за поддържане на просъветските режими там. Същевременно нарастващият авторитет на Блока като надежден партньор провокира интереса към сътрудничество с него не само на радикални, а и на умерени държави като Танзания и Замбия. Така например през 70-те години връзките между България и Танзания се разширяват. През септември 1979 г. танзанийският президент Джулиъс Ниерере посещава България и проявява заинтересованост от разширяване и задълбочаване на сътрудничеството между двете страни (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 1950, л. 55-58). В края на юни 1980 г., по време на визитата си в НРБ, министър-председателят на Замбия Даниел Лисуло изтъква необходимостта от развитието на широки икономически връзки със страните от Източна Европа и предлага разширяване на икономическото и научно-техническото сътрудничество конкретно с НРБ (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 2433а, л. 46-49). В резултат на срещите са подписани редица споразумения.

След поредния преврат в Гана, извършен в самия край на 1981 г., новото ганайско ръководство посещава първо СССР, а след това и НРБ, ГДР, ЧССР и Куба. То уверява лидерите от Източния блок, че превратът е по същество националдемократична, антиимпериалистическа революция. Новият режим декларира марксистко-ленински убеждения и отбелязва, че за задълбочаването на революционния процес в Гана разчита на развитието на всестранно сътрудничество със СССР и другите социалистически страни (ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 67, а.е. 1265, л. 174-181).

Все по-нарастващите ангажименти на Съветския блок в Африка обаче генерират и все по-големи разходи, необходими за поддръжката на просъветските режими. Обикновено страните със социалистическа ориентация не са тези, с които Блокът може да осъществи взаимноизгодно сътрудничество. Ангола, Етиопия и Мозамбик са разкъсвани от вътрешни междуособици и се намират в тежко икономическо положение. Същевременно новата международна обстановка и вътрешноблоковите проблеми от началото на 80-те години допринасят за постепенното намаляване на активността на Източна Европа и СССР в Африка.

⁸⁵ ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 704, л. 61-62; Knopek, Ratke-Majewska 2014: 180-183. Българското външно министерство обръща внимание на недостатъчната активност на НРБ в Субсахарска Африка още в края на 1967 г., т.е. преди Пражката пролет. Вж. ЦДА/TsDA, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 23, л. 37-45.

⁸⁶ Central Intelligence Agency Report, Office of National Estimates Memorandum, 1-2.

Заклучение

От казаното по-горе може да бъде обобщено, че епохата на Брежнев е свързана със значителна и целесъобразна промяна в подхода на Съветския блок към Третия свят. Превратите срещу подкрепяните от Блока режими в Африка през втората половина на 60-те години на XX в. са тревожен сигнал, че Москва не е успяла да окаже трайно влияние върху тези държави и да създаде значителен контингент от просъветски кадри в тях. Ето защо съветското ръководство се стреми да открие по-ефективна тактика спрямо африканските елити при същевременното отчитане (и опит за коригиране) на основния недостатък на постколониалните режими на континента – тяхната присъща нестабилност. Това се отнася с особена сила за Субсахарския регион, който – въпреки по-слабото си геополитическо и стратегическо значение в сравнение със Северна Африка – през 70-те години предоставя благоприятни условия за активизиране и разширяване на дейността на Съветския блок.

Брежнев успява да се възползва от Хрущовия пробив в Африка по блестящ начин, елиминирайки някои от недостатъците, възникнали в първия период, и подобрявайки значително стратегията на Москва към континента. Осъзнавайки ролята на армията в младите независими държави, съветските лидери поставят акцента върху военния фактор в отношенията си с тях. Той осигурява по-надеждни гаранции за съветската политическа ефективност. Разбира се, в сравнение с Хрущов, Брежнев действа и в значително по-благоприятна международна обстановка, обусловена от достигането на военен паритет между суперсилите, редица негативни за Запада тенденции в Третия свят, вътрешно- и външнополитическите проблеми на САЩ, които водят до постепенно намаляване на влиянието им на континента.

Разпадането на португалската империя през 1975 г. и последвалото издигане на редица марксистки режими в Африка поставя началото на най-активната фаза в дейността на Съветския блок, а относителните позиции на суперсилите на континента се променят значително. Същевременно нарасналият авторитет и възможности на СССР в Африка през 70-те години не елиминират влиянието на китайците на юг от Сахара, но значително повишават съветското присъствие (заедно с това на Източна Европа и Куба) на континента и правят Москва по-предпочитан съюзник. Китай няма практика да предоставя мащабна военна помощ (освен на Танзания), а поставя акцента върху икономическата помощ, което подкрепя твърдението, че военната сфера е по-солиден източник на влияние. Точно в Танзания, където военната помощ на КНР до средата на 70-те години е най-голяма, китайското влияние е преобладаващо, въпреки че тук важна роля имат и общите допирни точки между концепцията Уджамаа и китайската комунистическа идеология.

В крайна сметка поставянето на съветския акцент приоритетно върху военната помощ има своята логика и се оказва правилен подход, тъй като отношенията, основани на нея практически водят до значително нарастване на съветското влияние на африканския континент и благоприятстват развитието на сътрудничеството в редица други сфери. От своя страна икономическата помощ, макар че продължава да бъде важен фактор в развитието на отношенията между Съветския блок и африканския континент, притежава редица недостатъци. Един от основните проблеми е, че голяма част от държавите в Субсахарска Африка не са способни да я усвоят успешно и тя често няма видим ефект върху стопанското им развитие. Това предизвиква значително неудовлетворение у африканците, които в някои случаи дори упрекват своите донори, че размерът на предоставената помощ не отговаря на техните нужди. Всъщност тази тенденция се отнася и за западната икономическа помощ.

Успехите на Съветския блок в Африка са съпътствани от редица недостатъци в политиката на западните държави към континента. Що се отнася конкретно до САЩ, те самите отчитат, че като цяло са допуснали три основни грешки в Африка: подценили са потенциалните възможности на СССР; отделяли са незначителни средства за помощи за Африка в сравнение с останалите региони на Третия свят, което не остава незабелязано от африканските лидери; и са наблегнали на икономическата, вместо на военната помощ. Съветската политика на континента е и по-предвидима от американската, което прави Москва по-предпочитан партньор на африканските лидери, най-вече във военното сътрудничество. Освен това Съветският блок изразява категорична, последователна и перманентна подкрепа за двата водещи общоафрикански приоритета – сваляне на белите режими чрез подпомагане на националноосвободителните движения и запазване на териториалната цялост на младите независими държави.

Източноевропейските страни, със забележителното изключение на Румъния, изиграват важна подкрепяща и допълваща роля в реализирането на съветските цели и интереси в Африка. Всяка от тях има свои мотиви за проникването на континента, но всички правят това с желание, използвайки идентични или сходни на съветските механизми. Наред със СССР, страните от Източна Европа (в различна степен) приемат за обучение хиляди бойци и студенти от различни африкански държави и освободителни движения, организират военни обучения и на африканска територия, предоставят икономическа, научно-техническа и военна помощ според своите възможности. Чехословакия е страната, която има най-дълготрайни връзки с Африка и най-голяма активност там, но тя престава да играе значима роля след Пражката пролет от 1968 г. В общи линии Полша и Унгария са най-сдържани по отношение на африканското направление, а НРБ и ГДР – най-ентузиазирани, в качеството им и на най-верни съветски съюзници. Като цяло обаче равностметката от дейността на страните от Съветския блок в Африка е, че влиянието им нараства пропорционално на техните разходи за поддържането му.

Когато Брежнев умира през ноември 1982 г., съветската политика към Третия свят вече е навлязла в нов период на преоценка. В редица страни като Ангола, Мозамбик и Етиопия бунтовнически движения подкопават вътрешната стабилност, което изисква непрекъснато предоставяне на съветска (както и кубинска и източноевропейска) подкрепа на тамошните режими. По това време американският президент Роналд Рейгън вече насочва усилията си към противопоставяне на съветското влияние в области от стратегическо значение за дългосрочните интереси на САЩ и техните съюзници (Kanet 1985: 13). И не на последно място, съветската инвазия в Афганистан в края на 1979 г. предизвиква бурно възмущение сред редица държави от Третия свят и опетнява „антиимпериалистическия“ образ на Съветския блок (Филипова/Filipova 2014: 204). По това време вниманието на Блока се измества най-вече към Полската криза, влошаващите се отношения със САЩ и Запада и др. Всички тези събития, в комбинация с все по-големите ангажменти за поддържане на просъветските режими, водят до обосновано нарастване на песимистичните настроения по отношение на политиката на СССР и Източна Европа в Африка в следващия период.

Бел.: Тази публикация е осъществена благодарение на Националната научна програма „Млади учени и постдокторанти – 2“ (РМС 206/07.04.22), финансирана от Министерството на образоването и науката на Република България. Проектът по Програмата е разработен в Института за исторически изследвания при Българската академия на науките.

ЛИТЕРАТУРА

- Баев 1995: *Баев, Й.* Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. София: Издателство на Министерство на отбраната „Св. Георги Победоносец“ (Baev 1995: *Baev, Y.* Voennopolitichesките konflikti sled Vtorata svetovna voyna i Balgaria. Sofia: Izdatelstvo na Ministerstvo na otbranata „Sv. Georgi Pobedonosets“).
- Байков 1991: *Байков, Б.* Социалистическият експеримент в Африка. София: Университетско издателство „Климент Охридски“ (Baykov 1991: *Baykov, B.* Sotsialisticheskiyat eksperiment v Afrika. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Kliment Ohridski“).
- Вачков, Иванов 2009: *Вачков, Д.; Иванов, М.* История на външния държавен дълг на България (1878-1990 г.). Трета част: Външният дълг на България през периода на комунизма (1945-1990). София: Българска народна банка (Vachkov, Ivanov 2009: *Vachkov, D.; Ivanov, M.* Istoria na vanshniya darzhaven dalg na Balgaria (1878-1990 g.). Treta chast: Vanshniyat dalg na Balgaria prez perioda na komunizma (1945-1990). Sofiya: Balgarska narodna banka).
- Григорова 2012: *Григорова, И.* Външнополитическите приоритети на Алжир в първите години на национална независимост. – Исторически преглед, № 1-2, 136-161 (Grigorova 2012: *Grigorova, I.* Vanshnopolitichesките prioriteti na Alzhir v parvite godini na natsionalna nezavisimost. – Istoricheski pregled, № 1-2, 136-161).
- Громико, Пономарев 1981: *Громико, А., Пономарев, Б.* (ред.). История внешней политики СССР. Т. 2 (1945-1980 гг.). Москва: Наука (Gromiko, Ponomarev 1981: *Gromiko, A., Ponomarev, B.* (red.). Istoria vneshney politiki SSSR. T. 2 (1945-1980 gg.). Moskva: Nauka).
- Давидсон, Балезин, Мазов 2018: *Давидсон, А.; Балезин, А.; Мазов, С.* Африка в судьбе России, Россия в судьбе Африки. Москва: Политическая энциклопедия (Davidson, Balezin, Mazov 2018: *Davidson, A., A. Balezin, S. Mazov, S.* Afrika v sud'be Rossii, Rossiya v sud'be Afriki. Moskva: Politicheskaya entsiklopediya).
- Зубов 2017: *Зубов, А.* (ред.). История России XX век. Деградация тоталитарного государства и движение к новой России (1953-2008). Том III. Москва: Эксмо (Zubov 2017: *Zubov, A.* (red.). Istoriya Rossii XX vek. Degradatsiya totalitarnogo gosudarstva i dvizhenie k novoy Rossii (1953-2008). Tom III. Moskva: Eksmo).
- Йонева 2022: *Йонева, К.* Външната политика на Кралство Швеция: приемственост и трансформация в рамките на европейския интеграционен модел. София (Yoneva 2022: *Yoneva, K.* Vanshnata politika na Kralstvo Shvetsia: priemstvenost i transformatsia v ramkite na evropeyskiya integratsionen model. Sofia).
- Кива 1978: *Кива, А.* Страны социалистической ориентации. Основные тенденции развития. Москва: Наука (Kiva 1978: *Kiva, A.* Strany sotsialisticheskoy oriyentatsii. Osnovnye tendentsii razvitiya. Moskva: Nauka).
- Мазов, Давидсон, Балезин, Воеводский 2021: *Мазов, С., А. Давидсон, А. Балезин, А. Воеводский.* Россия и Африка. Документы и материалы. 1961 – начало 1970-х. Москва: Политическая энциклопедия (Mazov, Davidson, Balezin, Voevodskiy 2021: *Mazov, S., A. Davidson, A. Balezin, A. Voevodskiy:* Rossiya i Afrika. Dokumenty i materialy. 1961 – nachalo 1970-ikh. Moskva: Politicheskaya entsiklopediya).
- Мирский 1970: *Мирский, Г.* Армия и политика в странах Азии и Африки. Москва: Наука (Mirskiy 1970: *Mirskiy, G.* Armiya i politika v stranakh Azii i Afriki. Moskva: Nauka).
- Прохоров 1975: *Прохоров, Г.* (ред.). Социалистическая экономическая интеграция и сотрудничество с развивающимися странами. Москва: Наука (Prokhorov 1975:

- Prokhorov, G. (red.). Sotsialisticheskaya ekonomicheskaya integratsiya i sotrudnichestvo s razvivayushchimisya stranami. Moskva: Nauka).*
- Самуилова 2019: *Самуилова, С.* Корпусът на мира: от идеята за доброволчеството за мир и разбирателство до оръжие на Студената война. Между идеализма и прагматизма. – В: Идеи, идеали, възход и крушение. Сборник с доклади от международна научна конференция, Русе: Регионална библиотека „Любен Каравелов“, 417-425 (Samuilova 2019: *Samuilova, S.* Korpusat na mira: ot ideyata za dobrovolchestvoto za mir i razbiratelstvo do orazhie na Studenata voyna. Mezhdur idealizma i pragmatizma. – V: Idei, idealii, vazhod i krushenie. Sbornik s dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsia, Ruse: Regionalna biblioteka „Lyuben Karavelov“, 417-425).
- Советско-венгерские экономические отношения 2012: *Советско-венгерские экономические отношения, 1948-1973.* Ред. А. Н. Артизов и др. Москва: Демократия (Sovetsko-vengerskie ekonomicheskie otnosheniya 2012: *Sovetsko-vengerskie ekonomicheskie otnosheniya, 1948-1973.* Red. A. N. Artizov u.a. Moskva: Demokratiya).
- Филипова 2011: *Филипова, Н.* Проблемите на стопанските връзки на Народна република България с арабския свят до 1967 г. в анализите на Министерството на външните работи и Министерството на външната търговия. – В: Известия на Българското историческо дружество. Т. 41. София, 463-473 (Filipova 2011: *Filipova, N.* Problemita na stopanskite vrazki na Narodna republika Balgaria s arabskiya svyat do 1967 g. v analizite na Ministerstvoto na vanshnite raboti i Ministerstvoto na vanshnata targovia. – V: Izvestiya na Balgarskoto istoricheskoto druzhestvo. T. 41. Sofia, 463-473).
- Филипова 2014: *Филипова, Н.* Българската външна политика в Арабския изток от средата на 70-те до края на 80-те години на XX век. – Исторически преглед, кн. 5-6, 197-213 (Filipova 2014: *Filipova, N.* Balgarskata vanshna politika v Arabskiya iztok ot sredata na 70-te do kraja na 80-te godini na XX vek. – Istoricheski pregled, kn. 5-6, 197-213).
- Филипова 2021: *Филипова, Н.* Държавата и временно работещите в Либия българи през 70-те години на XX век. – История, кн. 1, 83-98 (Filipova 2021: *Filipova, N.* Darzhavata i vremenno raboteshtite v Libiya balgari prez 70-te godini na XX vek. – Istorija, kn. 1, 83-98).
- Шилингтън 2021: *Шилингтън, К.* История на Африка. София: Рива (Shilingtan 2021: *Shilingtan, K.* Istorija na Afrika. Sofia: Riva).
- Янковска 2022: *Янковска, Н.* Никита Хрущов и експанзията на Източния блок в Африка. – В: Ползата от историята. От Античността до наши дни. Том II: Възраждане и модерност. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 375-399 (Yankovska 2022: *Yankovska, N.* Nikita Khrushchev i ekspanziata na Iztochniya blok v Afrika. – V: Polzata ot istoriata. Ot Antichnostta do nashi dni. Tom II: Vazrazhdane i modernost. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, 375-399).
- Baev 2018: *Baev, J.* Bulgarian Military and Humanitarian Aid to Third World Countries: 1955-75. – In: Muehlenbeck, P.; Telepneva, N. (Ed.). Warsaw Pact Intervention in the Third World: Aid and Influence in the Cold War. London/New York: I. B. Tauris, 298-325.
- Beudot 2020: *Beudot, E.* Empire of Liberation: Investigating Soviet Activity in Africa from Khrushchev to Gorbachev. PhD Thesis. Ottawa, Canada: Carleton University.
- Clapham 1996: *Clapham, C.* Africa and the International System: The Politics of State Survival. Cambridge University Press.
- Döring 2018: *Döring, H.* Afrika war für die DDR-Außenpolitik wichtig. 9 Januar 2018. – MDR. [Online] <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/aussenhandel-afrika-fdj-freundschaftsbrigaden-100.html>.

- Filipova 2013: *Filipova, N.* Bulgarian Foreign Policy on the Middle Eastern Deadlock at the End of the 1960s and Early 1970s. – In: *Les Cahiers Irice, 10: Les pays d'Europe orientale et la Mediterranee. Relations et regards croises (1967-1989)*, 25-37.
- Filipova 2015: *Filipova, N.* Cooperation or Contest: Comecon Initiatives in Respect the 'Developing Countries' by the Time of 1973 Oil Crisis with Specific References to Hungary and Bulgaria. – In: *Peykovska, P., G. Demeter (Eds.). Shared Pasts in Central and Southeast Europe, 17th-21st Centuries: Hungarian and Bulgarian Approaches*, Sofia – Budapest, 2015: 314-328.
- FRUS 1964-1968: Foreign Relations of the United States. Volume XXIV, Africa. <https://history.state.gov/historicaldocuments>.
- Gasztold 2018: *Gasztold, P.* Lost Illusions: The Limits of Communist Poland's Involvement in Cold War Africa. – In: *Muehlenbeck, P., N. Telepneva (ed.). Warsaw Pact Intervention in the Third World: Aid and Influence in the Cold War*. London, New York, 197-222.
- Kanet 1985: *Kanet, R.* The Soviet Union and the Third World from Khrushchev to Gorbachev: the place of the Third World in evolving Soviet global strategy. – In: *Kanet, R. (Ed.). The Soviet Union, Eastern Europe and the Third World*. Cambridge University Press, 3-22.
- Knopek, Ratke-Majewska 2014: *Knopek, J.; Ratke-Majewska, A.* Polityka Polski wobec państw Afryki Subsaharyjskiej w świetle planu pracy departamentu MSZ na 1969 rok. – *Cywilizacja i Polityka*, nr 12, 2014, 176-186.
- Koura, Pešta 2020: *Koura, J.; Pešta, M.* Žeskoslovensko a studená válka v Africe. Přístupy, interpretace a roviny zkoumání. – *Paměť a dějiny*, No 3, XIV, 3-13.
- Lorenzini 2014: *Lorenzini, S.* Comecon and the South in the Years of Détente: A Study on East-South Economic Relations. – In: *European Review of History: Revue Européenne d'Histoire*, Vol. 21, No. 2, 183-199.
- McCormick 1987: *McCormick, G.* The Soviet Presence in the Mediterranean. The RAND Corporation, Santa Monica. October 1987.
- Metrowich 1967: *Metrowich, F.* Africa and Communism: A Study of Successes, Set-backs, and Stooqe States. Voortrekkerpers.
- Muehlenbeck 2016: *Muehlenbeck, P.* Czechoslovakia in Africa, 1945-1968. London: Palgrave Macmillan.
- Muehlenbeck 2018: *Muehlenbeck, P.* Czechoslovak Assistance to Kenya and Uganda, 1962-8. – In: *Muehlenbeck, P.; Telepneva, N. (Eds.). Warsaw Pact Intervention in the Third World: Aid and Influence in the Cold War*. London, New York, 249-266.
- Muehlenbeck, Telepneva 2018: *Muehlenbeck, P.; Telepneva, N. (Eds.). Warsaw Pact Intervention in the Third World: Aid and Influence in the Cold War*. London, New York.
- Ol'a 2005: Ol'a, J. jr. Žeskoslovenští diplomaté v Žerné Africe, 1918-1955. Počátky budování sítě ŽeskoslovenskŮch zastupitelskŮch ůradŮ na jih od Sahary. – In: *Mezinárodní vztahy 40, č. 2*, 90-105 (Czechoslovak Diplomats in Sub-Saharan Africa. *Czech Journal of International Relations*, 40 (2), 90-105).
- Omo-bare 1990: *Omo-bare, I.* Military and Civilian Regimes in Sub-Saharan Africa: A Comparative Analysis of Public Policy Outputs and Outcomes. Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College. LSU Historical Dissertations and Theses.[Online] https://repository.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6084&context=gradschool_disstheses.
- Opršal, Harmáček, Syrovátka 2016: *Opršal, Z., J. Harmáček, M. Syrovátka.* The allocation of Czech foreign aid in Sub-Saharan Africa: The influence of historical relationships. – *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, Vol. 9, No. 4, 325-343.

- Porter 1984: *Porter, B.* The USSR in Third World Conflicts: Soviet Arms and Diplomacy in Local Wars. New York: Cambridge University Press.
- Rich 1976: *Rich, P.* African Socialism. – The Black Sash. February 1976, 14-16. [Online] https://disa.ukzn.ac.za/sites/default/files/pdf_files/BSFeb76.0036.4843.018.004.Feb1976.11.pdf.
- Sestanovich 1987: *Sestanovich, S.* The Third World in Soviet Foreign Policy, 1955-1985. – In: Korbonski, A., F. Fukuyama (Eds.). The Soviet Union and the Third World. The Last Three Decades. Cornell University Press, 1-23.
- Visentini 2020: *Visentini, P.* African Marxist Military Regimes, Rise and Fall: Internal Conditioners and International Dimensions. – Brazilian Journal of African Studies. Porto Alegre. Vol. 5, No. 9, Jan./June, 33-52.
- Watts 2018: *Watts, L.* The Third World As Strategic Option: Romanian Relations with Developing States. – In: Muehlenbeck, P., N. Telepneva (Eds.). Warsaw Pact Intervention in the Third World: Aid and Influence in the Cold War. London, New York, 95-124.
- Wilkins 2023: *Wilkins, K.* Religion, African Socialism and Pan-African Dis: Connections in the Cold War Era. – Global dis:connect Blog, 25 July 2023. [Online] <https://www.globaldisconnect.org/07/25/religion-african-socialism-and-pan-african-disconnections-in-the-cold-war-era/>.